

Benedek István

ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet

Témavezetők: Arató Krisztina egyetemi tanár és Fleck Zoltán egyetemi tanár

DOI: 10.55052/themis.2021.2.97-152

Közép- és Kelet-Európa demokratizálódása (1989-2019)

II. Lengyelország, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Bulgária, Románia¹

Bevezetés

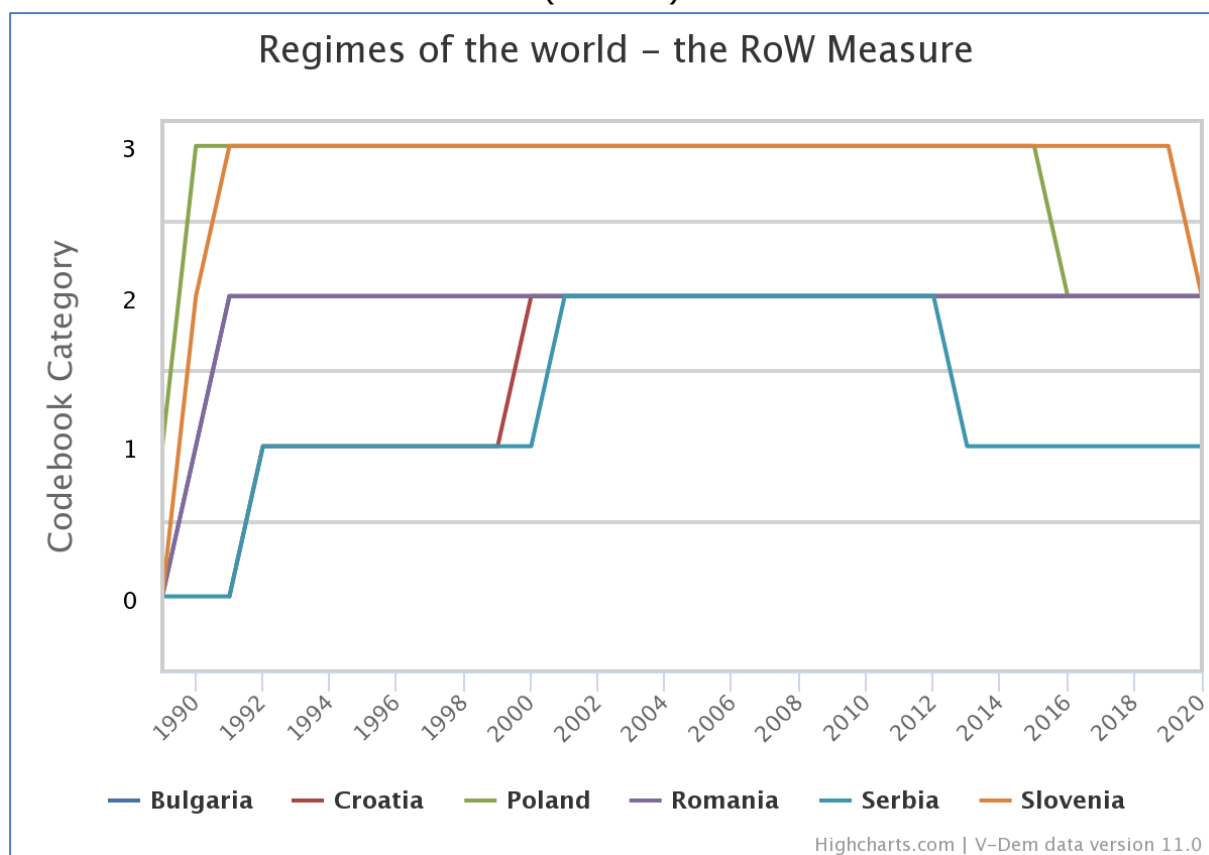
A kétrészes tanulmányban – amelynek első része a *Politikatudományi tanulmányok* c. folyóirat 2021. évi számában² jelent meg – egy rövid áttekintés és összehasonlító elemzés olvasható a tágabb térségünk, Közép- és Kelet-Európa (KKE) 11 országának (elsőként a *Cseh Köztársaság, Szlovákia, Észtország, Lettország és Litvánia*, majd a jelenlegi második részben *Lengyelország, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Bulgária és Románia*) rendszerváltást követő (1989–2019) demokratizációs trendjeiről. A kutatási kérdésekről, valamint az elméleti és módszertani keretről részletesebben az első részben lehet olvasni, míg a 11 országra vonatkozó együttes konklúzió a most következő hat esettanulmány után kapott helyet, azaz a két tanulmány egymással összeillesztve alkot egy teljes elméleti és empirikus rendszert. A most vizsgált hat ország a V-Dem négyosztatú rezsimtipológiájában az *1. ábrán* látható (0: zárt autokrácia, 1: választási autokrácia, 2: választási demokrácia, 3: liberális demokrácia).

---

¹ A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium Kooperatív Doktori Program Doktori Hallgatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² https://www.ajk.elte.hu/Idoszaki_kiadvanyok/politika (2021.08.28.)

1. ábra: A tanulmányban vizsgált hat ország rezsimtipológiai besorolása (V-Dem)

Esettanulmányok

Lengyelország

Az 1989-es félszabad választásokon az ellenzéki Szolidaritás mozgalom elsőprő sikert aratott a Lengyel Egyesült Munkáspárt számára kötelezően fenntartott mandátumokon túli versengésben, a Szejm mandátumainak 35%-át, és a Szenátus 100 helyéből 99-et megnyerve. Habár a liberális hagyományok a katolikus, paraszti Lengyelországban nem túl erősek, az ellenzéki mozgalmak az 1970-es évektől kezdődően egyfajta „proto-liberális” kritikáját fejlesztették ki a fennálló, erőltetett kollektivizmusnak.³ Ezt az átalakulásig egy idealizált demokráciakép egészített ki, amely kapcsán azonban 1990 után a demokrácia gyakorlati működésének életbe

³ Stanley 2013.

lépésével jelentős csalódottság alakult ki.⁴ A politikai demokratizációt a piacgazdaságra történő gyors gazdasági váltás kísérte, ami alapvetően a stabilizációra, a privatizációra és az árliberalizációra épült. A piacorientált „sokk-terápia” nyomán az infláció, a külföldi hitelek és az államháztartási hiány mértéke csökkent, a gazdaság pedig növekedésnek indult.⁵ Az első évtized során a társadalom magas elvárásai mind a politikai, mind a gazdasági realitásokkal komoly összeütközésbe kerültek, amely nyomán az állampolgárok politikai részvétele az 1980-as előzményekhez képest meglehetősen alacsonynak mondható. Ezt az is magyarázhatja, hogy a pragmatikus és kompromisszumkereső demokratikus politikai keretek kevésbé mozgósító hatásúak, mint az autokratikus állapotok megdöntésének korábbi víziója.⁶

Az első szabad választásokra 1991 őszén már rendkívül fragmentált pártrendszer jött létre, amelynek 29 pártja szerzett parlamenti mandátumot. A kormányzati instabilitás növelése érdekében 5%-os (illetve a választási szövetségek számára 8%-os) küszöb jelentette kihívás ellenére sem működtek együtt a Szolidaritásból kinőtt jobboldali pártok az 1993-as választásokon, amelyen a pluralizmus káoszából az ország gazdasági teljesítménye okán is kiemelkedő kommunista utópárt koalíciója (SLD) került hatalomra. Sőt, két évvel később, 1995-ben a Szolidaritás korábbi karizmatikus vezetőjét és az első köztársasági elnököt, Lech Wałęsát is legyőzte az SLD jelöltje az elnökválasztás során. Aleksander Kwaśniewski 2000-ben ráadásul újra nyert, és bár időközben az 1997-es parlamenti választást az egységesülő a poszt-Szolidaritás jobboldala (AWS) megnyerte, ám 2001 és 2005 között Leszek Miller és Marek Belka személyében újra az SLD adta a lengyel kormányfőt, így a 2000-es évek közepéig alapvetően a poszt-kommunista baloldal irányította az országot. Utóbbi az tette lehetővé, hogy az 1997 és 2001 közötti Jerzy Buzek-féle AWS-vezette kormány, ha nem is tért vissza az 1989–1990-es sokk-terápiához, a lassabb reformok mögötti társadalmi támogatás is elpárolgott. Az 1990-es években meginduló egyenlőtlenségek és munkanélküliség megnövelte a szegénységet (különösen a rurálisabb régiókban, amelyeket jobban sújtott a piaci átalakulás), amit a privatizáció formája iránti általános ellenszenv is kiegészített.⁷ Ez a szélesedő társadalmi elégedetlenség később a poszt-kommunistákat is elsodorta, különösen a 2002-es Rywin-ügy nyomán, ami a média és a gazdaság korrupt összefonódásából kipattanó botrányként

---

⁴ Siemienska 2006.

⁵ Bertelsmann 2020.

⁶ Siemienska 2006.

⁷ Stanley 2013.

egészen Miller miniszterelnökig ért fel. Az általános vélekedés ekkorra az lett, hogy a lengyel átalakulás kisiklott, amelyre a pártrendszer radikális átalakulással reagált az ezredfordulón, és eredménye mind a mai napig meghatározza a lengyel pártrendszert.⁸

A fentiek nyomán a 2000-es évek első felében új radikális (elsősorban az agrárpopulista SO és katolikus-nacionalista LPR) pártok megjelenése mellett a korábbi poszt-kommunista – poszt-Szolidaritás törésvonal átadta a helyét az utóbbi táboron belüli megosztottságnak. Az egyik oldalon a nacionalista-konzervatív Jog és Igazságosság (PiS) pártja állt, Wałęsa korábbi kancelláriavezetője, Jarosław Kaczyński, és ikertestvére, az AWS-kormány korábbi keményvonalas igazságügyi minisztere, Lech Kaczyński vezetésével, míg a másik oldalt – többek között – az akkor már szenátor Donald Tusk által alapított liberális-konzervatív Polgári Platform (PO) vezette. A PiS a „törvény és rend” mellett elsősorban a dekomunizáció jelszavával lépett fel, utóbbi az 1997-es lusztrációs törvény után került újra előtérbe. Jarosław Kaczyński volt egyúttal a kisikl(at)ott rendszerváltás tézisének legnagyobb hirdetője. Szerinte a valódi hatalom a reformkommunisták és a Szolidaritás liberális szereplői hálózatának (układ) kezében van, akik az átmenetet a saját érdekeik mentén tárgyalták és vezényelték le egymással összejátszva, kizárva minden más alternatívát az államigazgatás, a média és a piac szférájából.⁹ Miller és a technokra utódja, Belka is a támadások középpontjába kerültek, miközben a 2005-ös választások a lengyel demokrácia jövőjéről szóló csataként lettek prezentálva a populista és az establishment pártjai, valamint az „átmenet győztesei és vesztesei” között.¹⁰ Az SLD jelöltjének visszalépésével végül nem az lett a kérdés, hogy a leendő PiS-PO koalícióban ki lesz az erősebb, hanem hogy melyik párt lesz majd a kormányra kerülő másik legnagyobb ellenzéke. Végül a PiS alakíthatott koalíciós kormányt azokkal a radikálisokkal (SO, LPR), akikkel az együttműködés korábban tabunak számított. 2005 és 2007 között a Jarosław Kaczyński (kormányfőként 2006–2007) és az elnöki posztot 2005-ben elnyerő Lech Kaczyński által uralt populista kormányzás az „elitek hálózatával” szemben az „átlagemberek és átlag lengyelek” érdekeinek megvédését hangoztatta. A „Negyedik Köztársaság” jelszava egyfelől a dekomunizáció folyamatát, másfelől az alkotmányos reformokat jelezte. Egy újabb lusztrációs törvény és korrupcióellenes intézmények felállítása mellett a közmédia és a közigazgatás feletti kontroll megszerzése és radikális „megtisztításuk” volt a fő cél. Ekkorra

---

⁸ Stanley 2020. 171–172.

⁹ Stanley 2013. 182.

¹⁰ Stanley– Cześniak 2019. 72.

már a populizmus tekintetében a koalíciós partnereit is túlszárnyaló és azok legfőbb üzeneteit interiorizáló PiS a sokasodó kritikák hatására tovább finomította az ellenségképét, amelynek központjában a liberálisok alkotta „hazug elit”, a liberális jogászok, mint a „bűnözők védelmezői”, valamint az előbbieket szövetségesei a médiában és az akadémiai életben, az „ál-értelmiségiek” álltak.¹¹ A társadalmi feszültségek mellett azonban a kormányzó koalícióban is ellentétek támadtak, így ez az időszak a Szejm önfelosztásával, és előrehozott választások kiírásával zárult. A 2007-es választások így az azt megelőző, „ellentmondásos kormányzásról szóló népszavazássá váltak”, melynek nyomán Lengyelország egy kevésbé vallásos, de urbánusabb, magasabban képzett és jobb szocio-ökonómiai státusszal bíró (PO), valamint egy ezzel ellentétes (PiS) csoportra szakadt ketté.¹²

A 2007-es parlamenti választásokat a PO nyerte meg, így a Lengyel Néppárttal (PSL) koalícióra lépve Donald Tusk alakíthatott kormányt. A következő évek az elnök és a kormányfő közötti konfliktusokról, illetve számtalan (és szinte kivétel nélkül felülírni képtelen) elnöki vétőről szóltak. Ennek a 2010 tavaszán történt Szmolenszki-tragédia vetett véget, amikor az Oroszországban lezuhant repülőgép-katasztrófában az elnök és több más, magas rangú politikus és katonai vezető életét veszítette. Az ezt követő elnökválasztáson Jarosław Kaczyński legnagyobb megdöbbenésére vereséget szenvedett Bronisław Komorowski (PO) ellenében, amiből azt szűrte le, hogy a tragédia nyomán előállt konszenzuálisabb politikai hangulatot újra durvább hangnemmél kell felváltania. Ennek nyomán bojkottálta Komorowski elnöki beiktatását, őt és Tuskot vádolva morális felelősséggel a Szmolenszki-ben történtekért, amelynek „valódi története feltárására” építette Kaczyński a következő másfél évet.¹³ Időközben a Tusk-féle kis lépések reformjait egyre radikálisabban kritizáló PiS-ből a mérsékeltebbek ki is váltak. A 2011-es parlamenti választásokon – ahol utoljára mérkőzött meg Jarosław Kaczyński vezetésével a PiS, ugyanis az idősebb, ellentmondásos megítélésű pártelnök a későbbiekben formálisan háttérbe húzódott – ismét a PO és Tusk nyert. Ekkor – hosszú idő után – Kaczyńskival szemben egy ideig belső kihívója akadt a pártban, Zbigniew Ziobro személyében. Miután Donald Tusk az Európai Tanács elnöke lett 2014-ben, Ewa Kopacz vitte tovább a miniszterelnökséget, egészen a 2015-ös parlamenti választásokig, amikor a PiS jelöltje, Beata Szydło úgy nyert, hogy az átalakulás óta először lett (az időközben aránytalanabbá váló választási rendszernek is köszönhetően) a kormányzó pártnak

---

¹¹ Stanley 2013. 186.

¹² Szczerbiak 2008. 27, Stanley 2013. 188.

¹³ Ibid. 191.

egyedül többsége a Szejmben és a Szenátusban egyaránt. Ráadásul ennek az évnek a tavaszán már szintén a PiS jelöltje, Andrzej Duda nyerte az elnökválasztást Komorowskival szemben. Ennek következtében a kormányzó erő korábban nem látott politikai mozgástérhez jutott, miközben a pártrendszer az 1990-es évek extrém pluralizmusa, és a 2000-es évek átalakulása nyomán konszolidálódott (legalábbis a mainstream pártok esetében). Ennek következtében a két blokk közötti választói átjárás minimálisra csökkent.¹⁴ Ezzel párhuzamosan a politikai élet egyre inkább perszonalizálttá vált,¹⁵ különösen a PiS-nek betudhatóan, ami a kezdetektől fogva erős hajlamot mutatott a prezidencializálódás irányába.¹⁶ Megemlítendő, hogy eközben a 2010-es évek első felében több protesztpárt is feltűnt, előbb a liberális Palikot Mozgalma, majd a nacionalista és populista Kukiz'15.

Az ezt követő időszakban a politikai polarizáció mértéke jelentősen megnőtt Lengyelországban.¹⁷ A PiS egyfelől hamar nekilátott kampánybeli szociális ígéretei végrehajtásához, másfelől a bíróságok (különös tekintettel az Alkotmánybíróságra), a közmédia és a közigazgatás nagyszabású átpolitizálásába fogott. Az illiberális fordulatra reagálva az Európai Bizottság a jogállamisági mechanizmus és a 7. cikk szerinti eljárás elindítását kezdeményezte a lengyel kormánnyal szemben, míg belföldön számtalan társadalmi megmozdulás jelezte a társadalmi elégedetlenséget. A fékek és ellensúlyok rendszerének leépítését a nyilvánosság és a kulturális szféra pluralizmusa elleni harc egészítette ki. Utóbbiak nyomán az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet¹⁸ által még szabadnak és tisztességesnek értékelt 2015-ös választásokat már olyan választások követték 2019-ben (parlamentari) és 2020-ban (elnöki), amelyekkel kapcsolatban már komoly aggályokról írt a szervezet, elsősorban a kormánypárttal elfogult (köz)médiumok és az állami erőforrásokkal visszaélő politikusok miatt. A kormány részéről a közmédia és annak felügyeleti szervei mellett a magán médiumok feletti kontroll megszerzésének vágya is megjelent, méghozzá az „újralengyelesítés” jelszavával. Emiatt a Riporterek Határok Nélkül (2021-es) rangsorában a 2013-as 22. helyről 2020-ra a 62. helyre esett vissza az ország. A mind inkább ellenőrzött politikai nyilvánosságban 2017-ben széles körű hadjárat indult a bírók ellen, a független igazságszolgáltatás gyengítése érdekében, ami mind a felsőbb, mind az alsóbb bíróságok tekintetében meglehetősen

---

¹⁴ Stanley–Markowski–Cześniak 2021. 55.

¹⁵ Redžić–Everett 2020; Dobek-Ostrowska, 2019.

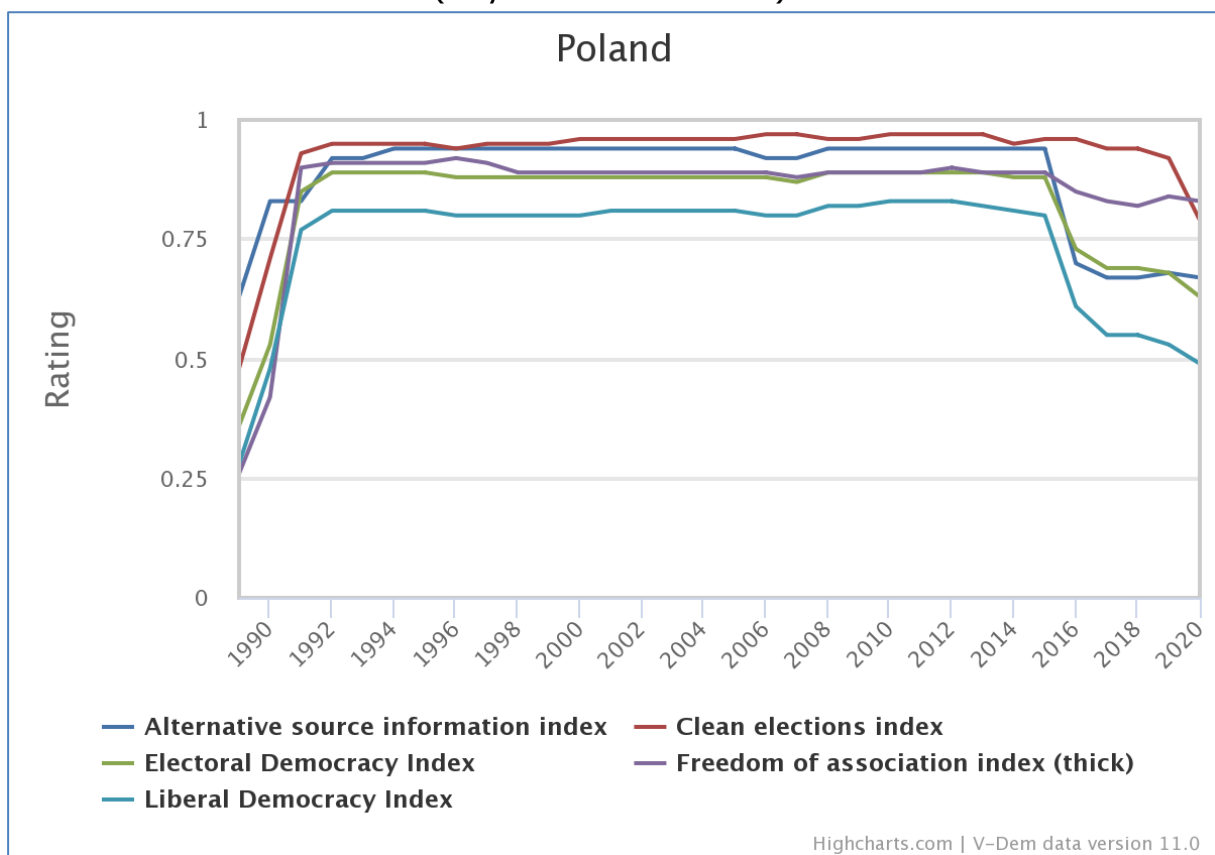
¹⁶ Hloušek 2015. 286.

¹⁷ Bertelsmann 2020.

¹⁸ OSCE 2020.

sikeresnek bizonyult.¹⁹ Formálisan ugyan létezik a hatalommegosztás intézménye, azonban az egyoldalú politikai helyzet következtében (az immáron sokkal kevésbé fair 2019-es parlamenti és 2020-as elnökválasztásokon továbbra is a PiS győzött Mateusz Morawiecki kormányfő és Duda elnök személyében) ez a napi gyakorlatban csupán korlátozott intézményes elszámoltathatóságot jelent Lengyelországban. A kormány többek között összevonta a legfőbb ügyész és az igazságügyi miniszter hivatalát, ami jelentős jogosítványokhoz jutott a bíróságok belső működésével és a bírák konkrét ügyekhez való hozzárendelésével kapcsolatban is.

2. ábra: Lengyelország demokratizációja a V-Dem értékelésében
(folytonos skála: 0–1)

Ugyanakkor a magyar helyzettől eltérően Lengyelországban nem vezetettek a fejlemények a gazdaság informális patronalizációjához és különféle oligarchák megjelenéséhez, ugyanis a politikai lojalitást nem vagyonnal, hanem tisztséggel jutalmazza a PiS pártelnöki székéből irányító Kaczyński.²⁰ Az egymással versengő hálózatokat uraló „erős

¹⁹ Bertelsmann 2020.

²⁰ Magyar–Madlovics 2020.

ember” karizmáját a háttérből is sikeresen kialakító pártelnök²¹ a „nemzet mindenható és bölcs atyjának” szerepét alakítja.²² Populista diskurzusát a politikai (korrupció, az állam foglyul ejtése, a posztkommunista elitek befolyása), a gazdasági (egyenlőtlenségek) és a kulturális (autentikus lengyel identitás és az azt veszélyeztető kozmopolitizmus és migráció) szférában jelentkező komplex válságra építi.²³ Ezzel a pártja nem csupán szélsőségesen polarizálja a társadalmat, de jelentős mértékű állampolgári támogatottságot is biztosít magának. A politikai fejlemények – vélhetően egyfelől a magyar példából tanulva és az ország politikai-gazdasági súlyát is figyelembe véve gyorsabban és határozottabban reagáló uniós fellépés, másfelől az alkotmányos parlamenti többség hiánya nyomán a magyarhoz képest kevésbé súlyos kimenetellel együtt is – azzal jártak, hogy az 1990-től kezdve folyamatosan liberális demokráciaként számon tartott ország besorolása a V-Dem²⁴ értékelésben a liberális demokráciáról választási demokráciává esett vissza 2016 után.

Szlovénia

Az 1990-es tavaszi és 1992-es téli demokratikus választások a függetlenségét a történelem során 1991-ben először kivívó Szlovénia létrejöttét demonstrálták, azaz a demokratizáció és a függetlenség megteremtésének kihívása egyszerre jelentkezett az országban.²⁵ A gazdasági és politikai átalakulás a tágabb térség egyik sikertörténetét jelentette, előbbi ráadásul sokkal fokozatosabban haladt és kisebb jövedelmi egyenlőtlenségekkel járt, mint a többi átalakuló országban.²⁶ Ennek okai az induláskor már eleve adott helyzeti előnyökkel magyarázhatóak. Egyfelől Jugoszlávián belül a legliberálisabb, gazdaságilag a legfejlettebb, és – nem csupán földrajzilag, hanem a társadalom értékrendszerét tekintve is – a leginkább nyugatorientált országrésznek számított, másfelől a lakosság atipikus mértékben homogénnek tekinthető mind etnikai, mind felekezeti értelemben.²⁷ A V-Dem értékeléseiben az ország már 1991-től liberális demokráciának számít, amelyből csupán 2020-ban csúszott vissza választási demokráciává, a 2010-es évek közepétől meginduló negatívabb

---

²¹ Sata– Karolewski 2020.

²² Žuk 2020.

²³ Stanley–Czešnik 2019.

²⁴ Coppedge et al. 2021.

²⁵ Haček et al. 2013.

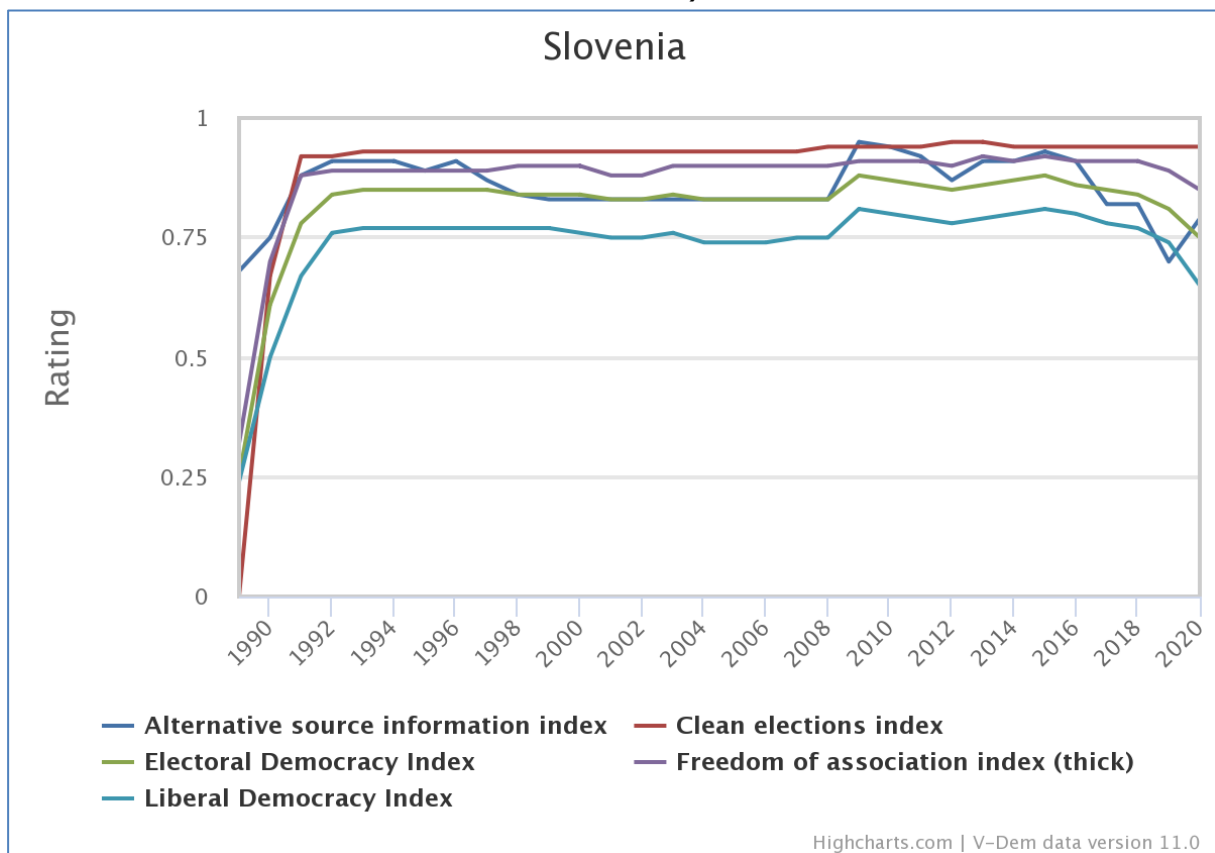
²⁶ Miheljak 2006.

²⁷ Ibid.

értékelések nyomán. Egészen addig a szabad és tisztességes választásokat, a szerveződés szabadságát, a politikai nyilvánosságot, valamint a hatalommegosztást és a jogállamiságot tekintve különösen jó értékeléseket kapott az ország.²⁸ Szlovéniát gyakran neokorporatív országnak írók le, amelyben a különféle helyi és országos érdekcsoportoknak, szakszervezeteknek és munkavállalóknak komoly szerepe van a politikai döntéshozatalban. Ezzel párhuzamosan a civil társadalom és a professzionális civil szervezetek élénkek, sokszínűek és aktívak.

3. ábra: Szlovénia demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

Annak ellenére, hogy az arányos választási rendszer koalíciókényiszert eredményez, a kormányok és a legfőbb politikák sokáig meglehetősen stabilak maradtak, elsősorban a balközép (LDS) párt miniszterelnökével (Janez Drnovšek, 1992–2002) az élen. Ennek köszönhetően 2000-es évek közepéig alapvetően szociáldemokrata gazdaságpolitika volt a domináns, ami abban is megnyilvánult, hogy a privatizáció során elsősorban a belföldi tulajdonszerzést támogatták, érdemi szerepet szánva mind az

²⁸ Bertelsmann 2020.

államnak, mind a munkásoknak, mind a gazdasági vezetőknek. A tulajdonjogi részesedés-hányadok változását követően elsősorban a menedzseri réteg és az állam került kedvezményezett helyzetbe, ami megerősítette az uralkodó elit gazdasági erejét. Janez Janša, a Jugoszláviával szembeni rövid, de sikeres 1991-es fegyveres konfliktus idején népszerűséget szerző egykori védelmi miniszter 2004 és 2008 közötti kormánya újabb privatizációba kezdett. A vállalatvezetők felvásárlásai jelentős részben hitelekből valósultak meg, ami már azelőtt megterhelte a bankrendszert, hogy azt elérte volna a 2008-as globális pénzügyi válság. Erre újabb privatizációs hullámmal reagált az ország, amelynek legtöbb pártja gazdaságpolitikailag is jobbra húzódott ezekben az években. A 2011 (47%) és 2015 (83%) közötti pár évben közel 40%-kal növekedett az államadósság, miközben a kormányok megszorító politikákat vittek.²⁹

A fenti folyamatok, valamint a gazdasági válság sikertelen kezelése nyomán a lakosságban növekedett a korrupció percepciója és csökkent az intézményes bizalom. Továbbá a 2010-es évek eleje felbolygatta az addig stabilnak hitt pártrendszert és politikai életet is: az újonnan alakult pártok támogatottsága³⁰ és a politikával szembeni elégedetlenség megnőtt, miközben a (hagyományos, sőt a relatíve fiatal) pártokba vetett bizalom, illetve a választási részvétel zuhanni kezdett (utóbbi a 60% feletti tartományból alig 50%-ra). A V-Dem részvételi demokráciát mérő mutatói szintén jelzik ezt visszaesést: a 0–1-es skálán 2015-ben még 0,78-as értéket produkáló szlovén index 2020-ra 0,55-re esett vissza. Ezzel párhuzamosan – a felmérések szerint³¹ – a demokrácia mindennapi működésével meglehetősen elégedetlenné és a problémák kezelése érdekében az erőskezű vezetőkre fogékonyá vált a társadalom. Összességében a rendszerváltás utáni harmadik évtized elején, a gazdasági visszaesést követően jelentős politikai válság alakult ki, amit tömegmozgalmak kísérnek. Ezek harsányan mutatnak rá az uralkodó elit monopolisztikus, nepotista és járadékvadász magatartására.³² Az utóbbi években az értékelő és rangsoroló intézményektől még továbbra is meglehetősen jó pontszámokat kapó országgal kapcsolatban egyre több az aggódó és figyelmeztető hang.³³ Az autoriter–libertáriánus törésvonal mind a mai napig meghatározó,³⁴ ami a demokráciát és a jogállamiságot is veszélyeztetheti. A hatalommegosztás működése akadozik, az

---

²⁹ Bertelsmann 2020.

³⁰ Zajc 2013.

³¹ Bertelsmann 2020.

³² Stanley 2019.

³³ Vodovnik 2017; Černič et al. 2019.

³⁴ Bertelsmann 2020.

igazságszolgáltatás egésze, az Alkotmánybíróság, a kormányfők és az ellenzéki politikusok, valamint a parlament közötti konfliktusok (intézményes hadviselés³⁵) egyre gyakoribbak, a kölcsönös kritikák egyre élesebbek.

Az egyik fő autoriter szereplője ezeknek a folyamatoknak a 2012 és 2013 között második, majd 2020 óta a harmadik kormányfői ciklusát vezető, a magyarországi illiberális és antidemokratikus politikai elképzeléseket is adaptálni kívánó, Orbán Viktorral személyesen is jó viszonyt ápoló Janez Janša. Az egyik kulcsprobléma az amúgy is meglehetősen pártos, megbízhatatlan információkkal előszeretettel operáló és sok esetben gazdasági oligarchák által tulajdonolt (és kontrollált) média helyzete, amely évtizedek óta nem tudja kellő mértékben segíteni a demokratizációt.³⁶ Ráadásul ebbe a mezőbe az Orbán-rezsim is kitelepült, a Nova24 Tv és a Demokracija c. hetilap felvásárlásaival. Janša, Orbán segítségével, újságíró-ellenes hadjáratot indított, és komoly lépéseket tett a közmédia és a nemzeti hírügynökség szerkesztői és anyagi függetlenségének aláásása érdekében, többek között egy saját „nemzeti hírügynökség” létrehozásával.³⁷ A korrupció, az egyenlőtlen bánásmód, különféle társadalmi csoportok kirekesztése mind-mind a szlovén demokrácia határait jelzik³⁸, és magyarázzák a 2020-as rezsim altípus-váltást a V-Dem értékeléseiben. Bár Szlovénia jelentős mértékben konszolidált demokráciának tekinthető, e „kétséges területek” miatt még továbbra sem beszélhetünk teljes értékű demokráciáról.³⁹ A demokrácia intézményes-jogi váza tehát itt sem elegendő, ahogyan a gazdasági fejlettség és a politikai pluralizmus sem konszolidálja önmagában a demokráciát, a „könyvet teljes egészében el kell olvasni, és a demokrácia felületes elsajátítása még a konszolidált demokráciákat is az autoriter populizmus szakadékába taszíthatja”.⁴⁰ Ugyanakkor, habár az interszubjektív bizalom ugyancsak kivételesen alacsonynak tekinthető az országban, és a történelmi okok nyomán teljes mértékben hiányoznak a demokratikus hagyományok is, az értékrendszer közép-európai jellege és a nemzeti függetlenséggel járó nemzetközi „klubtagságok” még jelenleg is optimizmusra adhatnak okot. Szlovénia tehát nem csak „meteorológiailag” Közép-Európa része.⁴¹

---

³⁵ Levitsky-Ziblatt 2018.

³⁶ Černič et al. 2019.

³⁷ Riporterek Határok Nélkül 2021.

³⁸ Stanley 2019.

³⁹ Vodovnik 2017.

⁴⁰ Vodovnik 2017.

⁴¹ Miheljak 2006.

Horvátország

A horvát demokratizálódás folyamata a térség dinamikájához képest némileg megkésve, 1989 végén gyorsult fel, amikor Ivica Račan reformpolitikus került a horvát kommunista párt élére.⁴² A győzelem reményében tárgyalások nélkül írtak ki többpárti választásokat.⁴³ 1990 áprilisában azonban a második világháborús antifasiszta partizán és nacionalista történész, a Franjo Tuđman által vezetett legradikálisabb ellenzéki párt, a *Horvát Demokrata Közösség* (HDZ) nyert. A parlamenti többség birtokában az átmenet további szakaszában a HDZ teljes kontrollt biztosított magának az alkotmányozás és az intézményépítés folyamatában. Az új alkotmányt 1990 végén fogadták el, majd az erősödő szerb nacionalizmussal és etnikai ellentétekkel terhelt Jugoszláviától való elszakadástól szóló népszavazást 1991 májusában elsöprő többséggel támogatta a lakosság. A júniusban (Szlovéniával egy napon) kikiáltott függetlenséget megelőzően ugyan Tuđman és a szerb vezető, Milošević megállapodott Bosznia felosztásáról, azonban a horvátok kiválásával a nemzetállami elképzelések végképp éles konfliktusba kerültek egymással. A horvát területen lévő szerbek nem ismerték el az új állam függetlenségét, ezért kikiáltották a saját köztársaságukat, amit viszont a függetlenné váló Horvátország nem ismert el, ezáltal pedig kezdetét vette a délszláv háború, amely során egészen 1995-ig az ország harmadát nem tudta ellenőrizni a horvát állam. Az etnikai konfliktusok miatt a szerb kisebbség aránya az 1991-es 12%-ról 2001-re 5% alá csökkent.

A külső veszélyek a belső politikai élet megosztottságát ugyan csökkentették,⁴⁴ azonban a HDZ és Tuđman által egyoldalúan irányított horvát átmenet során nem alakult ki konszenzus a főbb politikai szereplők között az alapvető politikai játékszabályokról. Ráadásul nem csak az elit körében, hanem a társadalomban is jelentős volt a megosztottság. Tuđman – aki az 1941–1945 közötti, hitleri bábállamnak tekinthető Független Horvát Állam horvát önrendelkezésre irányuló „történelmi motivációit” is legitimnek ismerte el⁴⁵ – a „szuverén Horvátország” programjával és az ország Jugoszláviától történő elszakadásában játszott szerepével rendkívül népszerű, egyenesen „érinthetetlen” karizmatikus

---

⁴² Ördögh 2018.

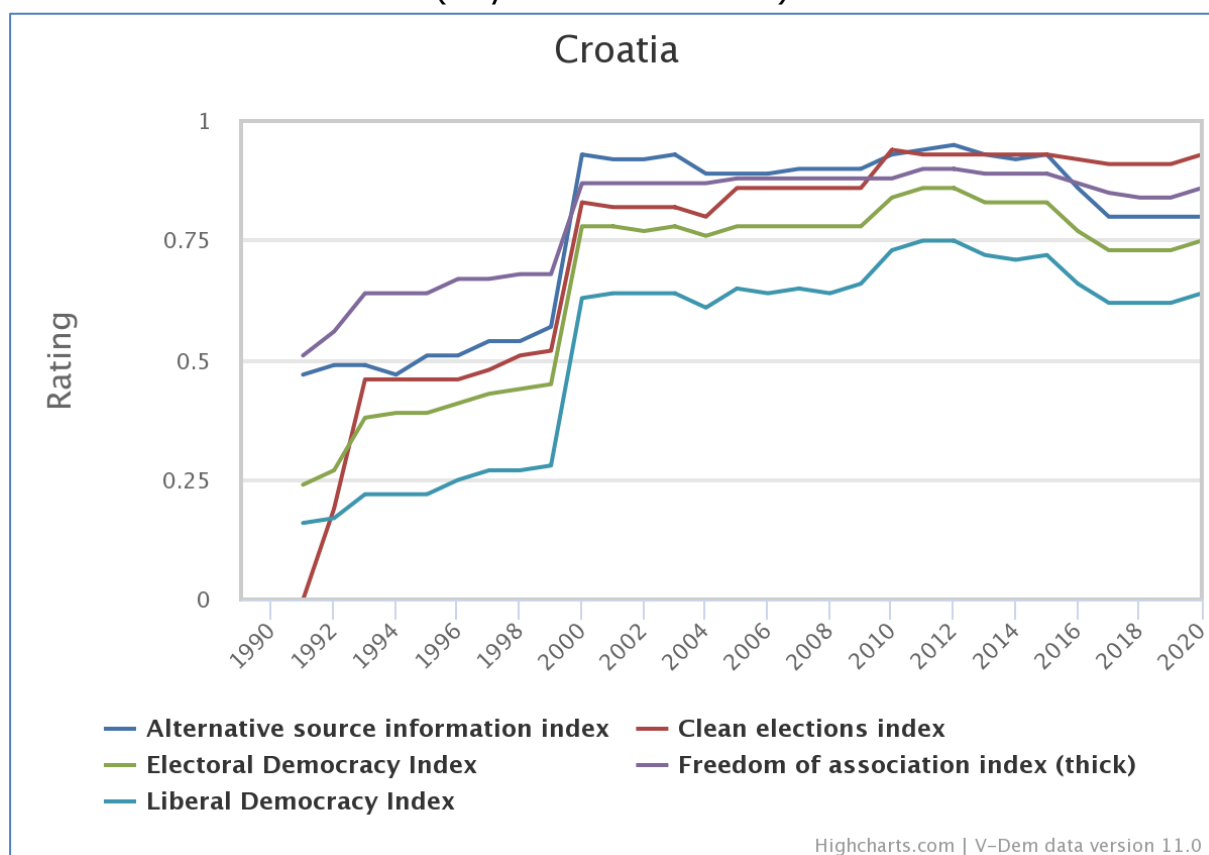
⁴³ Čular 2001.

⁴⁴ Henjak–Zakošek–Čular 2013.

⁴⁵ Kukec 2020.

populista vezérré vált,⁴⁶ aki 1990-től egészen 1999 decemberi haláláig folyamatosan viselte az államfői tisztséget. Ezekkel kölcsönhatásban tovább erősítette Tuđman pozícióját az egyoldalúan a saját képére formált politikai intézményrendszer, különösen a (többségi) választási rendszer és módosításai, valamint a populista vezér karizmájának intézményesítését garantáló, 1990-ben bevezetett és egészen 2001-ig fennálló félelnöki rendszer, a HDZ folyamatos és biztos parlamenti többsége, illetve Tuđmannak a pártja feletti személyes kontrollja. Ezek mellett megemlíthető a (különösen a függetlenség kivívása után) elburjánzó klientizmus és a nepotizmus jelensége, a szintén az államfő érdekeit is szolgáló privatizációs folyamatok, az erőszakos médiapolitika, amelyek mind-mind Tuđman befolyását növelték.

4. ábra: Horvátország demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

Formális és informális politikai és gazdasági hatalma, valamint a kialakított politikai karizmája nyomán Tuđman lényegében megkérdőjelezhetetlen hegemon szereplővé vált, aki haláláig első számú vezetője volt országának. Vezető szerepét is csupán 1995 után, a délszláv

⁴⁶ Čular 2001.

háború horvátokat is érintő időszakát követően kritizálta érdemben az ellenzék.⁴⁷ Kritikusait – az ország egyértelmű nemzeti érdekeire hivatkozva – rendszer- és államellenes vádakkal illette. Mandátumát adott esetben a választási eredményekkel szemben is érvényesíteni szándékozta (például az 1995-ös zágrábi önkormányzati vereség után). A fragmentált baloldali ellenzék a kormány vádjaival szemben alapvetően rendszerkonform magatartást tanúsított, és az országos választásokon egészen Tuđman haláláig nem volt érdemi esélyük a győzelemre. Összességében valódi többpárti választások az 1990-es évtizedben is léteztek (amelyeken rendre az államfő és pártja nyertek), azonban a politikai versengés rendkívül egyenlőtlen jellege, illetve a Tuđman kezében összpontosuló extrém hatalomkoncentráció és a valódi elszámoltathatóság hiánya miatt „többek között autoriter demokráciaként”⁴⁸, „fél-autoriter rezsimeként”⁴⁹, a V-Dem pedig *választási autokráciaként* tekint az 1990-es évekre. Utóbbi értékeléseiben Horvátország csupán 2000 óta tekinthető *választási demokráciának*: ekkor tartották többek között az első olyan választásokat is, amikor az ahhoz kapcsolódó választási törvényt már konszenzussal fogadták el a legfőbb szereplők.

Az 1990-es évek végére ugyan érezhetően megnövekedett az uralkodó gazdaság- és társadalompolitikával, a privatizációval és az ország nemzetközi elszigetelődésével szembeni társadalmi elégedetlenség, azonban Tuđman haláláig alapvetően zavartalanul működött az általa uralt politikai rezsime. Személyes hatalmának és karizmájának eltűnésével utódlási krízis alakult ki, és az egyesülő ellenzék számára váratlanul megnyílt az út a rezsimeváltás előtt. Az utóbbit az ellenzék a 2000-es országgyűlési választások megnyerésével, majd a többségi választási rendszer és a félelnöki rendszer eltörlésével és egy parlamentárisabb rendszer bevezetésével sikeresen végre is hajtotta. Ebben jelentős szerepe volt annak a szlovákiai példának, ahol az egyesült ellenzék – többek között – a választások intézményének tudatos használatával döntötte meg Mečiar „félautoriter vagy illiberális rendszerét, elsőként a posztkommunista világban”. Ezt a forgatókönyvet tudatosan igyekeztek átültetni a horvát ellenzék tagjai a saját országukba.⁵⁰ Az egyik legfontosabb intézmény az aktív NGO-k közül a GONG nevű civil választási megfigyelő szervezet volt, illetve megemlítendő még az Egyesült Államok szerepe is, amely jelentős közvetlen és közvetett segítséget nyújtott a

---

⁴⁷ Bunce–Wolchik 2011.

⁴⁸ Čular 2001.

⁴⁹ Bertelsmann 2020; Henjak–Zakošek–Čular 2013.

⁵⁰ Bunce–Wolchik 2011. 63.

demokratikus átmenethez. Ebben a folyamatban kulcsszerep hárult az újra előtérbe kerülő, ezúttal már a kommunista utódpart, a Szociáldemokrata Párt (SDP) élén álló Ivica Račan személyére, aki az 1990-es években erőteljesen kritizálta a HDZ-t a második világháborús usztasa rezsim rehabilitációjának veszélyes szándékáért.⁵¹ A Račan és pártja vezette koalíciós kormány(ok) időszakában (2000–2003) megerősödtek a politikai élet alapvető demokratikus keretei, illetve a gazdasági növekedés mellett a civil társadalom világa is fejlődésnek indult.⁵² Ugyanakkor jelentős korrupciós botrányok terhelték az amúgy is instabil koalíciós kormányzást. A pártrendszer a Jugoszlávia széthullását megelőző történelmi-kulturális törésvonalakra épülve a két nagy párt, az ekkora már szintén EU- és piacpárti, illetve vallásosabb HDZ, valamint a szocialista értékek iránt elkötelezettebb és szekulárisabb SDP vezette blokkok bipolaritásának irányába mozdult el,⁵³ amit a kormányzati váltógazdaság dinamikája is jól jelzett.

A Tuđman-korszakot követő két évtized meghatározó és jellemző politikai szereplője a két nagy párt elnöke, Ivo Sanader (HDZ, miniszterelnök: 2003–2009) és Zoran Milanović (SDP, miniszterelnök: 2011–2016, államfő 2020–). Mindketten külügyi irányból indították karrierjüket, és mindketten jól képzett, modern, nyugatos és korrupciómentes politikusként tűntek fel.⁵⁴ Kettejük közül azonban csak Milanović volt képes valamelyest megőrizni ezt a képet, hiszen a demokratikus átláthatóság csökkentéséért felelős⁵⁵ Sanadert 2009-es hirtelen lemondása után kizárták a HDZ-ből, majd többrendbeli korrupciós vádat emeltek ellene és letartóztatták. Az európai uniós csatlakozási tárgyalások így már Jadranka Kosor (HDZ) kormányfői ciklusában (2009–2011) fejeződtek be, jelentős igazságszolgáltatási reformokkal kísérve. Igaz, a bírósági rendszer máig is az egyik legkevesbé hatékonyak számít az EU-n belül.⁵⁶ A belpolitikai helyzetet súlyosbította egyfelől, hogy a 2000-es évek végén a globális pénzügyi válság hatásai Horvátországot is elérték, és az ország csak a 2010-es évek második felére tudott valamelyest visszakapaszkodni a recesszióból. Másfelől megemlítendő, hogy a legutóbbi évtizedben egyre jelentősebb méreteket öltött a nyugati országokba történő kivándorlás, amelyet a 2010-es évek második feléhez köthető mérsékelt gazdasági növekedés sem tudott tompítani.⁵⁷ Milanović

---

⁵¹ Kukec 2020.

⁵² Bertelsmann 2020.

⁵³ Henjak–Zakošek–Čular 2013.

⁵⁴ Kukec 2020.

⁵⁵ Bochsler–Juon 2020.

⁵⁶ Bertelsmann 2020.

⁵⁷ Ibid.

miniszterelnöksége alatt a gazdasági helyzet tovább romlott, emellett rosszul kezelte a délszláv háború horvát veteránjainak tiltakozó mozgalmait, ráadásul a 2015-ös menekültválság során Zágráb minden szomszédjával konfliktusba került, így az az év végi választásokon Milanović már nem tudott győzni. Ennek nyomán előbb a technokrata Orešković (2016), majd a 2016-os választásokat követően Andrej Plenković vezetésével újra a HDZ került kormányra. Igaz, a politizálástól egy kiszivárgó hangfelvétel miatt – amelyben becsmérlő szavakkal illette Szerbiát és Boszniát – egy ideig visszavonuló Milanović 2020-ban sikeresen elnyerte az államfői tisztséget az inkumbens Kolinda Grabar-Kitarovic ellenében, akinek pártja (HDZ) a centrum szavazói kárára túlságosan is utat nyitott a szélsőjobb irányába.

Az országot érintő, korábban jelzett nehézségeken túl megemlíthető a politikai nyilvánosság helyzete, ezen belül is egyfelől a mindenkori kormánypártok iránt elfogult közmédiá,⁵⁸ másfelől az a jelenség, hogy a korrupciót, a szervezett bűnözést vagy a háborús bűnöket vizsgáló újságírókat gyakran érik zaklató kampányok, rágalmozási perek és fenyegetések, sok esetben a kormány asszisztálása mellett.⁵⁹ A horvát közéletet érintő problémákból és a hagyományos törésvonalakra építő, az ellenfelet usztasa- vagy bolsevikbarát vádakkal illető kultúrharcból egyre több választónak lett elege a 2010-es évekre. Ennek köszönhetően több új párt is megjelent a palettán, közülük elsősorban a Híd (Most) tekinthető a legsikeresebbnek, amelyet Božo Petrov pszichiáter és egy kisváros (Metković) polgármestere alapított. A mérsékelt populista és az uralkodó elittel szembenálló, reformpártnak tekinthető Híd saját magát nem-professzionális politikai erőként határozza meg, legfőbb témája pedig az országot átható korrupció legyőzése.⁶⁰ A 2015-ös választásokon a párt a szavazatok 13,5%-át szerezte meg, amely után a médiában a választások valódi győzteseként és a régóta fennálló bipoláris (HDZ vs. SPD) versengés véget vetőjének kiáltották ki.⁶¹ A mérleg nyelveként 2016-ban és 2017-ben két kormány megalapításában is jelentős szerepet játszottak, és bár azóta némileg csökkent a támogatottságuk, a Híd és az olyan új pártok, mint a Miroslav Škoro eszéki horvát üzletember és énekes által alapított populista Haza Mozgalom támogatottsága jól jelzi, hogy a társadalom jelentős részének elege van a konzervatívok és a szociáldemokraták uralta diskurzusból és kultúrharcból.

---

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Riporterek Határok Nélkül 2021.

⁶⁰ Grbeša–Šalaj 2017.

⁶¹ Ibid.

Szerbia

Jugoszláviában az 1974-es alkotmány jelentősen megnövelte a tagköztársaságok (és a két tartomány) autonómiáját, csökkentve ezzel Szerbia szerepét az országon belül. Tito 1980-as halálát követően a föderáció elnöki testületének vezető tisztsége ugyan rotálódott, ám az elnökség tagjai egyre inkább saját tagállami vagy tartományi partikuláris érdekeiket igyekeztek érvényesíteni. Ennek nyomán az 1980-as évek második felében megindultak az állam jövőjéről szóló viták is. Ezekben a „dezintegrációt” és a „centralizációt” képviselő erők csaptak össze, és végül az 1988-as alkotmánymódosítással a központosítás-pártiak győzedelmeskedtek.⁶² Az 1989-1990-es köztársasági alkotmányok teret engedtek a politikai pluralizmusnak, amely nyomán az 1990-es választásokon Szlovéniában és Horvátországban a föderáció vagy kilépés-párti ellenzék, Boszniában a nemzeti pártok, míg Szerbiában és Montenegróban a kommunista utódpartok kerültek hatalomra. A nemzeti-etnikai ellentétek és az államiságról alkotott elképzelések közötti feszültségek nyomán előbb Szlovénia és Horvátország, majd Macedónia nyilvánította ki a függetlenségét 1991-ben, amit az egész évtizeden végighúzó véres délszláv háború követett.

A folyamatok egyik központi alakja a populista Slobodan Milošević volt, aki 1986 óta a szerb kommunisták vezetője, 1989-ben pedig megválasztották a szerb köztársasági elnökség elnökévé. Az 1990-es választásokon az általa alapított és haláláig vezetett kommunista utódpart, a Szerbiai Szocialista Párt (SPS) győzedelmeskedett, ő pedig 1997-ig a Szerb Köztársaság, majd 2000-ig (Kis-) Jugoszlávia elnökeként gyakorolta a hatalmat. Milošević és szövetségesei igyekeztek egyben tartani a szerbek dominanciája mellett a föderációt, és ebben a küzdelemben az elnök rendkívüli népszerűsége tett szert országában. Sikeresége jelentős részt annak volt köszönhető, hogy képes volt Tito nyomdokaiba lépni, és „vezér helyett vezérré válni”.⁶³ Az 1980-as évek végén beszédeiben előre jelezte az elkövetkező etnikai konfliktusokat, ezért követőinek szemében olyan prófétává és nemzeti hőssé vált, aki képes volt a népakaratot észlelni, artikulálni és az érvényesítése

---

⁶² Ördögh 2018.

⁶³ Spasojević 2020.

érdekében mobilizálni a tömegeket.⁶⁴ Utóbbira a példa elsősorban az általa irányított „antibürokratikus forradalom” volt, amely keretében az 1980-as évek végén az autonomistának kikiáltott tartományi vezetők elleni nacionalista tüntetések zajlottak.⁶⁵ Az „összes szerb vezetőjeként” Milošević karizmája már nem a „munkásosztály élcsapatát” vezető személy státuszából, hanem az általa meghatározott és a nép által többpárti választásokon visszaigazolt népakaratból származott.⁶⁶ Felhagyott Jugoszlávia intézményes játékszabályaival, melyek a kollektív és személytelen módszereket preferálták, helyette cezarisztikus-populista vezetési stílust vett fel.⁶⁷ Az 1980-as évek végén sikeresen változott át kommunista funkcionáriusból olyan szerb nemzeti vezetővé,⁶⁸ akinek megszólalásai az egyszerű embert idézik, éles ellentétben a jugoszláv kommunisták politikai zsargonjával.⁶⁹ Személyében testesítette meg az államot Jugoszlávia felbomlásakor, amikor – tudatosan távolságot tartva a többi politikustól – az államférfiként lépett fel.⁷⁰ Ez a karizma pedig csupán 1997 után kezdett olvadozni, akkor is csak meglehetősen lassan. Milošević populizmusa tehát a fenyegetett nemzeti integritás és szuverenitás köré épült, amivel a régóta tabu-témának számító szerb nemzeti büszkeség és dicsőséges múlt érzelmeire volt képes hatni.⁷¹ Fő üzenete szerint „minden szerbnek egy államban kell élnie”,⁷² és ennek szükség esetén háborúval kell érvényt szerezni.⁷³

Mindezek mellett Milošević uralma során jelentősen korlátozta a polgári szabadságjogokat, az ellenzéki szereplőket és a nem kormányzati szervezeteket, továbbá ellenőrzést gyakorolt a média jelentős része felett, valamint a választási eljárások és bizonyos mértékig a választások eredményei felett is. A sajtót ugyan nem tiltották be, de helyette „jól célzott szankciókkal, felvásárlásokkal stb. lehetetlenítették el munkájukat”, illetve „az alaposan felügyelt állami médiában időről időre tisztogatások voltak”.⁷⁴ Az intézményes viszonyokat az általa betöltött elnöki tisztség megerősítése (például a délszláv háború idején kibővített jogkörök konzerválásával) és az ellensúlyok leépítésének, illetve kiüresítésének irányába alakította át (a „parlamentáris racionalizálás” jelszavával). A klasszikus választási autokráciaként működő rezsím

⁶⁴ Popoiu et al. 2012.

⁶⁵ Zakošek 2008.

⁶⁶ Bozic 1992.

⁶⁷ Zakošek 2008. 593.

⁶⁸ Dymarski 2016.

⁶⁹ Popoiu et al. 2012. 80; Mikucka-Wójtowicz, 2019.

⁷⁰ Sekelj 2000.

⁷¹ Bozic 1992.

⁷² Zakošek 2008.

⁷³ Sekelj 2000.

⁷⁴ Losonc 2020.

egyfelől engedélyezte a többpárti választásokat, amelyek szükségesek voltak Milošević kvázi-demokratikus legitimációjához, ugyanakkor azok versengő jellegét, ahogy a jogállamiságot is, jelentősen korlátozta. Milošević emellett teljes kontrollt épített ki az erőszakszervezetek felett, beleértve a titkosszolgálatokat is, valamint informális politikai és gazdasági kapcsolatokkal egészítette ki a formális hatalmát, egészen a maffiáig bezárólag. A közvetlen erőszakot a paramilitáris alakulatokat létrehozó titkosszolgálatokhoz vagy futballszurkolói csoportokhoz szervezte ki, ő maga került az erőszak percepciójába, például sohasem lehetett egyenruhában látni.⁷⁵ A későbbi hágai tárgyalásokon is nehézséget okozott a vád számára, hogy közvetlen bizonyítékokat találjon ellene, hiszen Milošević *de iure* és *de facto* hatalma között óriási távolság húzódott: paraintézményes mélyállama elvált a felszíni államtól. Az általa kiépített uralmi gépezet középpontjában a pártja, a családja és végső soron saját személye állt. Milošević rendkívül korrump rezsimek épített ki, amit egyfelől a klientizmus és nepotizmus, másfelől a számtalan nagyvállalati monopólium miatt bizonyos mértékben kvázi-kommunista gazdaságirányítás jellemezte.⁷⁶ Az általa vezetett késő-szocialista szerb régi-új elit a gazdasági átalakulás irányításával képes volt reprodukálni magát, és egy klientelisztikus hálózat segítségével konszolidálni az új pozíciókat.⁷⁷ Fontos látni ugyanakkor, hogy az elnyomás és az autokratikus struktúrák önmagukban nem biztosították volna ilyen sokáig Milošević hatalmát, hiszen az éppen akkor roppant meg, amikor az utolsó években a represszió (a vezető népszerűségével fordítottan arányosan) éppen erősödött.

Milošević meglehetősen komplex problémahalmazra reagált sikeresen a kataklizmák korszakában, és rendkívül hatékony stratégiákat alkalmazott küzdelmei során. Az államisággal kapcsolatos, illetve a nemzetiségi és etnikai mellett súlyos gazdasági kérdések is válaszokat kívántak. A véres horvát, boszniai és koszovói háború mellett a szerb gazdaság teljes összeomlásával is szembe kellett nézni: a munkanélküliség egyes számítások szerint elérte a 40%-ot és világrekord mértékű hiperinfláció sújtotta a gazdaságot, ami az 1990-es évek második felében 40%-al maradt el a 10 évvel korábbtól.⁷⁸ Mindezekre a kommunistából lett nacionalista vezér a politikai és gazdasági reformok végrehajtása helyett a nemzet végső fenyegetettségének narratívájával válaszolt, bűnbaknak kikiáltva a kisebbségeket és a többi köztársaságot. A rezsimek autokratikus

---

⁷⁵ Losoncz 2020.

⁷⁶ Bunce–Wolchik 2011; Magyar–Madlovics 2002.

⁷⁷ Cvejic 2016.

⁷⁸ Bunce–Wolchik 2011.

(formális és informális) struktúrái mellett Milošević külső és belső ellenfeleinek hibái is szükségesek voltak hosszú hatalmon maradásához. Előbbi kapcsán a Nyugat az ellenérzései nyomán sokáig a jugoszláv egység, majd a balkáni béke garanciáját látta benne, és az 1999-es tavaszi NATO-bombázásokig nem lépett fel keményen ellene, ráadásul rövidtávon azok is őt erősítették. Eközben Milošević éles nyugat-ellenes diskurzust használt, valamint a külső ellenségképet összekötötte belső ellenfeivel, akiket „ötödik hadosztálynak” és „NATO gyalogságnak”,⁷⁹ illetve a „Nyugat és a NATO szolgáinak” nevezett.⁸⁰ A hazai ellenfelek, mindenekelőtt az ellenzék, a politikai közösséget kívülről, azaz a tagköztársaságok és tartományok, illetve az „ő engedetlen jellemére” válaszul a Nyugat részéről érkező „újfajta fasizmus”⁸¹ fenyegető egzisztenciális veszélyének belső artikulációi („idegen ügynökök”) voltak. Emellett egy részüket sikeresen kooptálta, másokat megosztottságban tartott vagy demobilizált. Ráadásul az ellenzékét ideológiai és személyi ellentétek is feszítették, ahogyan az sem segítette a nagyjából 20 ellenzéki párt együttműködését, hogy az ország nem rendelkezett igazán komoly demokratikus hagyományokkal és cselekvési mintákkal.⁸²

A Milošević által kiépített „vegyes rezsim” tehát sokáig rendkívül sikeresen semlegesítette a fennállását fenyegető külső és belső veszélyeket. Bukásához is több tényező együttes hatása volt szükséges. Egyfelől 1998-tól kezdve változás következett be a rezsim belső működésében, az ellenzék magatartásában, valamint külpolitikai szempontból az Egyesült Államok Miloševićhez való hozzáállásában. A rezsim ettől kezdve a zárt autokrácia irányába indult el, például a sajtószabadság, a civil társadalom vagy a felsőoktatási autonómia korlátozása, valamint a növekvő nyílt erőszak nyomán (utóbbihoz legalább 20 politikai gyilkosság kapcsolható). Ezeknek részben oka, részben következménye a civil társadalom aktivizálódása, különösen a diákság (Otpor) és a nem fair, de létező választások intézményére fókuszáló értelmiségiek és társadalomtudósok (CeSID) fellépése. Végezetül az USA vezette Nyugat is határozott döntésre jutott a szerb rezsim megdöntése kapcsán. Ezt immáron a Balkán stabilizálásához elengedhetetlennek látta, és amit nem csak katonailag, hanem a civilek és az ellenzék pénzügyi és technikai támogatásával kívánt elérni. A másik, rövidebb idejű hatást pedig az jelentette, hogy Milošević a NATO-bombázások nyomán – továbbra is bízva a szerb nép töretlen támogatásában – váratlanul előre

---

⁷⁹ Spasojević 2019.

⁸⁰ Todosijević 2013.

⁸¹ Dymarski 2016. 160.

⁸² Bunce–Wolchik 2011.

hozott választásokat írt ki 2000 őszére. A téli (elszabaduló) fűtésárak előtti őszi választások a kvázi-demokratikus legitimitást oly sokra tartó Milošević számára azért is voltak fontosak, mivel az amúgy javarészt általa írt szerb alkotmány szerint az elnöki tisztségből távoznia kellett volna a ciklushoz kapcsolódó időbeli korlát miatt. A hirtelen közvetlen választásúvá módosított tisztség betöltéséért így ismét elindulhatott. Számításaiban ott szerepelt a NATO-bombázásokat követő „*rally-around-the-flag*” várható hatása is, valamint a politikai nyilvánosság és általában a politikai rendszer uralásának ténye, benne az általa továbbra is megosztottnak tekintett ellenzékkel, amelyikről azt feltételezte, hogy pár hónap alatt úgysem lesz képes érdemi kampányt végigvinni. Az előbbi faktorok sebezhetővé tették a rezsimet, a választások kiírása pedig ténylegesen lehetőséget is biztosított ellenfelei számára, hogy a korábbi szlovák és horvát példák tudatos átültetésével ténylegesen is sikerrel mérjenek vereséget Milošević uralmára.⁸³

Milošević számításai azonban nem jöttek be, a diákság és a saját népe ellen forduló erőszakszervezetek látványa, a borzalmas társadalmi-gazdasági állapotok és a nemzetközi izoláció nyomán a politikai népszerűsége jelentősen csökkent, míg a rezsim demokratikus megdönthetőségébe vetett hit érezhetően megerősödött. Emellett a civilek és az ellenzék közötti kooperáció mértéke is megnövekedett, miközben az utóbbi hosszú évek után a választásokra végre egységessé vált, ebben is követve a korabeli szlovák és a horvát példákat. Az évezredfordulóra tehát a nemzetközi segítséggel is megtámogatott rezsimalternatíva készen állt, amely tényleges sikeréhez ironikus módon maga Milošević nyitott ablakot váratlanul az előrehozott választások kiírásával. A Szerbiai Demokratikus Ellenzéket (DOS) vezető Vojislav Koštunica már az első fordulóban megszerezte a szavazatok több mint felét (50,2%), miközben Milošević 40%-ot sem ért el (37,2%). Ugyan az Alkotmánybíróság új választást szeretett volna kiírni, ám a társadalom jelentős része megmozdult, és például jelentős számú mezőgazdasági járművel tüntetéseket szerveztek, hogy elismertessék a választások eredményét („Buldózer-forradalom”). Ennek hatására az erőszakszervezetek támogatását is jelentős részt elvesztő Milošević 2000. október 5-én végül lemondott. A következő hetekben a legfontosabb politikai szereplők megállapodtak új országgyűlési választások kiírásában, amelyen decemberben a DOS a szavazatok 55%-át és a parlamenti helyek 70%-át szerezte meg, ennek nyomán pedig Zoran Đinđić alakíthatta meg az első demokratikus kormányt.

---

⁸³ Bunce–Wolchik 2011.

A politikai élet szabaddá válásával konfliktusok sora is előkerült, amit az arányos választási rendszer miatt meglehetősen fragmentált, polarizált pluralistának nevezhető⁸⁴ és magas volatilitással rendelkező pártrendszer is elősegített.⁸⁵ Đinđić 2003-ban gyilkosság áldozata lett, utódja pedig képtelen volt összetartani a koalíció pártjait, így annak az évnél a végén előre hozott választásokra került sor. A 2000-es években a Boris Tadić irányította baloldali Demokrata Párt (DS) és a Koštunica vezette jobboldali Szerbiai Demokrata Párt (DSS) blokkjai között zajlott a politikai váltógazdaság. Mellettük a miloševići rezsimmel korábban együttműködő, eredetileg Vojislav Šešelj által vezetett Szerb Radikális Párt (SRS) volt még számottevő erő, amit a 2000-es évek közepén (a Šešelj elleni 2003-as hágai vádemelés után) már a másik alapító, az 1990-es évek végén miniszterelnök-helyettesként szolgáló Tomislav Nikolić irányított. Nikolić 2008-ban kilépett a radikális pártból, és Szerb Haladó Párt (SNS) néven új pártot alapított a Milošević utolsó elnöki éveiben tájékoztatási miniszterként funkcionáló Aleksandar Vučić-csal. Az SNS szakított a radikálisok szélsőjobboldali szólamaival és a hagyományos oroszbarátság megtartása mellett a társadalmi igényekre rezonálva az izoláció helyett az EU-integráció hívévé vált.⁸⁶ A váltás sikeresnek bizonyult, mivel a 2012-es és 2014-es parlamenti választásokon győzedelmeskedtek, sőt az utóbbi után immáron Vučić vezetésével a kormányfőt is ők adták, valamint 2012-ben az elnöki tisztséget is elnyerték Nikolić révén. Ezzel párhuzamosan mind a nagyobb pártok, mind a radikálisok ereje jelentősen megcsappant.

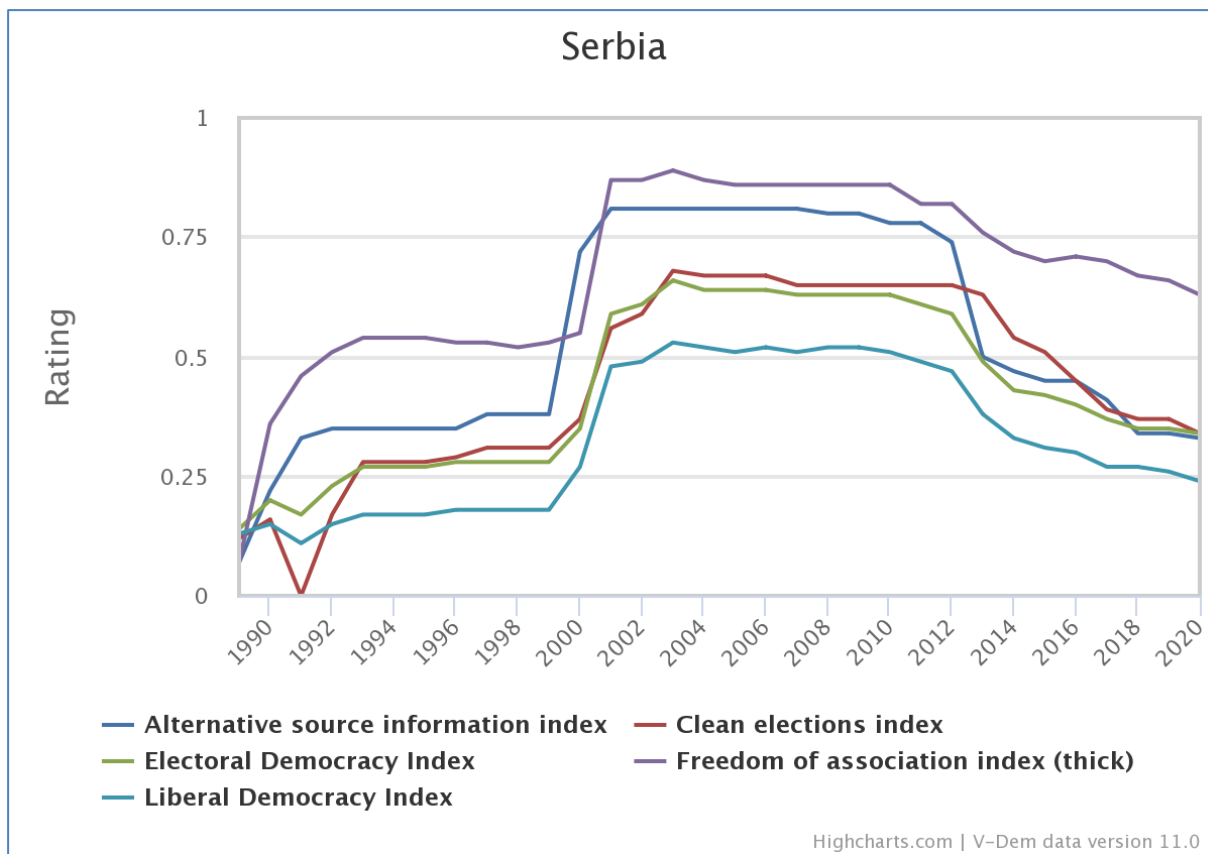
---

⁸⁴ Todosijević 2013.

⁸⁵ Orlović 2008.

⁸⁶ Ördögh 2018.

5. ábra: Szerbia demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

A 2010-es években az SNS-en belül átvette a hatalmat Vučić, aki előbb a pártelnöki, majd a 2017-es elnökválasztáson az államfői tisztséget is átvette Nikolićtól. Vučić vezetésével az SNS rendkívül centralizált és összetartó gépezetté vált, ami teljes mértékben kiszolgálja hatalmi érdekeit, továbbítva legfontosabb üzeneteit.⁸⁷ Átfogó válságnarratívája szerint Szerbia a politikai elit, a bíróságok és a média mindent átható korrupciójától szenved. Ez a „törvény és rend” erőteljes politikáját kívánja meg, amelyet ő, a „politikai kívülálló és gondviselő” hatalmas áldozatok árán képes megoldani a hazája érdekében.⁸⁸ Az utóbbihoz kapcsolódó elkötelezettségét látványos és a média által közvetített letartóztatásokkal igyekszik demonstrálni. Ezzel pedig sikeresen aknázza ki azt az antikorrupciós témát, ami a „Koszovó vs. Európa” dilemma utóbbi javára történő megoldását követően a 2000-es évek végétől a politikai életet uraló végső referenciaponttá vált.⁸⁹ Vučić eközben korrupct és

⁸⁷ Spasojević 2020.

⁸⁸ Mikucka-Wójtowicz 2019.

⁸⁹ Spasojević 2019.

klientelisztikus rendszert épített ki kormánybarát médiumokkal, frissen alapított civil szervezetekkel (GONGO), sőt a társadalmi léptékű kölcsönös érdekeltségek kialakításával 2018-ra az SNS tagsága elérte a 700 ezer főt, többet, mint amennyi a Milošević uralta Szocialista Pártnak volt.⁹⁰ Emellett Vučić szerint olyan, korábbi és jelenlegi szereplőket terhel a felelősség a Szerbiával szembeni unfair bánásmódért, mint a nemzeti kisebbségek, a poszt-Jugoszláv államok vagy az EU egyes képviselői. Populista diskurzusában a fenti ellenségképekkel szemben a valódi emberek érdekeinek védelmezőjeként tünteti fel saját magát, olyannyira „azonosítva az állami tisztviselőket magával az állammal, hogy minden személyeknek szóló kritikát hazafiatlan aktusként értelmez”.⁹¹ Ebből kifolyólag – ahogyan egy minisztere mondta –, a „Vučić elleni támadások az állam elleni támadásnak számítanak”.⁹² A populista kizárás célpontja elsősorban tehát nem a hagyományos ellenfelek (etnikai kisebbségek, szomszédállamok, nemzetközi közösség), hanem az ellenzék.

Vučić a saját magáról kialakított percepciót („a Szerbiáért fáradhatatlanul dolgozó hős vezető”) többek között a média és különösen a social média tudatos használatával, valamint a politikai nyilvánosság kontrollálásával tudja sikeresen terjeszteni.⁹³ Vučićot a hatalommegosztást nem tűrő, mindent uraló személynek látják, aki pragmatikusan érvényesíti Szerbia érdekeit belföldön és külföldön egyaránt, attól függetlenül, hogy éppen milyen formális hatalmat birtokol.⁹⁴ A személyét az amúgy formálisan inkább ceremoniális jellegű elnöki tisztség birtoklásával is sikeresen a politikai színtér fölé emelő stratégiával – ami jól rezonál az országot jellemző prezidencializáció és perszonalizáció trendjeire⁹⁵ – képes uralni a választók között a tradicionalista, konzervatív, nemzeti és populista blokkot, amivel szemben a liberális-modernista blokk gyenge és szétaprózódott.⁹⁶ Ebben az is szerepet játszik, hogy Szerbia – Horvátországtól és Szlovéniától eltérően – a kora középkorban és az újkor jelentős részében nem a Nyugathoz kapcsolódott, hanem az Oszmán Birodalomnak volt alárendelve, a folyamatos háborúskodás veszélyével együtt, ezzel pedig nem csak rurálisabb, de antiindividualistább hagyományokkal is rendelkezik.⁹⁷ A közéleti nyilvánosság Vučićhoz köthető, mind erőteljesebb gazdasági jellegű kormányzati kontrollálása⁹⁸

---

⁹⁰ Spasojević 2019, 2020.

⁹¹ Spasojević 2019. 136.

⁹² Spasojević, 2020 236.

⁹³ Tomić 2020.

⁹⁴ Spasojević 2020; Tomić 2020.

⁹⁵ Bertelsmann 2020; Orlović 2017.

⁹⁶ Todosijević 2013.

⁹⁷ Mikucka-Wójtowicz 2019.

⁹⁸ Bertelsmann 2020.

miatt a Riporterek Határok Nélkül (2021-es) értékelésében 2017 óta élesen visszaesett Szerbia megítélése. A civil társadalom alig van bevonva a politikai döntéshozatalba, a fékek és ellensúlyok rendszere súlyosan sérült, az igazságszolgáltatás jelentős mértékben átpolitizált és korrump.⁹⁹ A kormány által élvezett olyan előnyök, mint az irányukba pozitívan elfogult médiumok túlsúlya vagy a politikai versengéshez szükséges erőforrásokhoz való aszimmetrikus hozzáférés miatt a V-Dem értékelésében a Milošević bukását követően *választási demokráciaként* értelmezett ország 2012 óta az 1990-es évekhez hasonlóan ismét *választási autokráciának* számít.

Bulgária

Bulgáriában nem történt éles szakítás a kommunista múlttal, hiszen a Bolgár Szocialista Párt (BSP) névre átkeresztelt utódpart annak ellenére nyerte meg az 1990-es választásokat, hogy az Egyesült Államok vezette demokráciapárti nemzetközi szereplők segítették a megosztott ellenzék együttműködését és támogatták a civil társadalmat.¹⁰⁰ Ennek köszönhetően az egész régióban itt tűnt fel először az ellenzék tudatos kooperálására építő választási modell, ezzel azonban a társadalomba jelentős mértékben beágyazott és korábban fontos eredményeket elérő kommunistákat ekkor még nem tudták legyőzni. Jóllehet 1991-ben már ez is sikerült, ám 1994-ben a BSP újra győzni tudott. Fontos adalék, hogy Bulgáriában a kommunizmus nem a szovjetek közvetlen jelenléte vagy megszállása nyomán jött létre, valamint Oroszország jelentős szerepet játszott a török uralom után felszabaduló bolgár állam megerősödésében, végezetül pedig az a tény is megemlítendő a BSP népszerűsége kapcsán, hogy jelentős mértékű modernizáció zajlott le az ország kommunista korszakában.¹⁰¹ Az újabb BSP-kormányzásnak előbb az 1996-ban kirobbant tömeges tiltakozások, majd az azok által kikényszerített 1997-es előrehozott választásokon elért jelentős (egyesült) jobbközép ellenzéki (Demokratikus Erők Szövetsége, SDS) siker vetett véget. Ebben a bolgár „harmadikutas” gazdaságpolitika, illetve az elhalasztott piaci reformok nyomán bekövetkezett gazdasági válság játszották a főszerepet. Mindez a szakszervezetek, a diákság, a civil szervezetek, majd kissé megkésve, de az ellenzéki politikusok részvételével zajló és a Nyugat tényleges és szimbolikus támogatását is élvező széles körű megmozdulásokhoz

---

⁹⁹ Bertelsmann 2020.

¹⁰⁰ Bunce–Wolchik 2011.

¹⁰¹ Raichev–Todorov 2006.

vezetett. Így bár az első években a demokrácia kérdése, illetve az anti-vs. ex-kommunisták jelentette törésvonal volt a meghatározó,¹⁰² ez később a gyengén teljesítő, de az 1990-es évek eleje óta folyamatosan választási demokráciának tekinthető¹⁰³ országban átadta a helyét az életszínvonalról és a gazdaságról szóló témáknak.¹⁰⁴ Ezzel párhuzamosan az alapvetően az egyéni boldogulásra koncentrááló bolgár lakosság politikai részvételi szintje érezhetően lecsökkent.¹⁰⁵

Az 1997-es választást követően jelentősen újrendeződött a politikai aréna. Az Ivan Kostov (SDS) által vezetett kormány jelentős piacpárti és jogállamisági reformokba kezdett, valamint elindította az észak-atlanti integrációhoz (EU, NATO) szükséges tárgyalásokat. Hatalomra kerülve az SDS azonban elveszítette társadalmi beágyazottságát, és egyre inkább olyan elitista párttá vált, amely Kostov személye körüli klientelisztikus hálózatként működött. A korrupciós ügyeket a továbbra is harcias antikommunista retorika sikertelenül próbálta ellensúlyozni, különösen a fiatalabb generációk maradtak megszólíthatatlanul, és ennek következtében megindult a jobbközép blokk dezintegrációja. A 2001-es választásokra már új, a gazdasági kérdésekről, a mindent elborító korrupcióról és társadalmi igazságosságról szóló agenda uralta a politikai életet.¹⁰⁶ Ennek nyomán az országot „800 nap alatt megváltoztató” ígérettel kampányoló új párt emelkedett fel. A kisgyermekkorában a legutolsó bolgár cár (Simeon Sakskoburggotski) által vezetett és kifejezetten annak személyes karizmájára építő II. Szimeon Nemzeti Mozgalom (NDSV) a szavazatok közel 43%-át szerezte meg 2001-ben. Az arányos választási rendszer, a relatíve gyenge társadalmi törésvonalak¹⁰⁷ és a magasnak mondható választói volatilitás¹⁰⁸ miatt meglehetősen gyakori az új (akár frakción kívüli) politikai szereplők megjelenése a politikai arénában, ahogyan a kormányalakítási patthelyzetek is. Ezáltal rendszeresek az instabillá váló politikai szituációk és a részben ezeknek is köszönhető előre hozott választások (1994, 1997, 2013, 2014, 2017). A gazdasági átalakulás veszteségeinek azonban, akik jelentős bázisát tették ki az NDSV-nek, hamarosan csalódnuk kellett, annak ellenére, hogy az első időszakban valamelyest javult az általános életszínvonal, amit az EU- és NATO-csatlakozási tárgyalások sikeres befejezése kísért. A top-down jelleggel működő párt egészét azonban csupán Sakskoburggotski személye kötötte

---

¹⁰² Karasimeonov–Lyubenov 2013.

¹⁰³ V-Dem (Coppedge et al. 2021.).

¹⁰⁴ Raichev–Todorov 2006.

¹⁰⁵ Raichev–Todorov 2006.

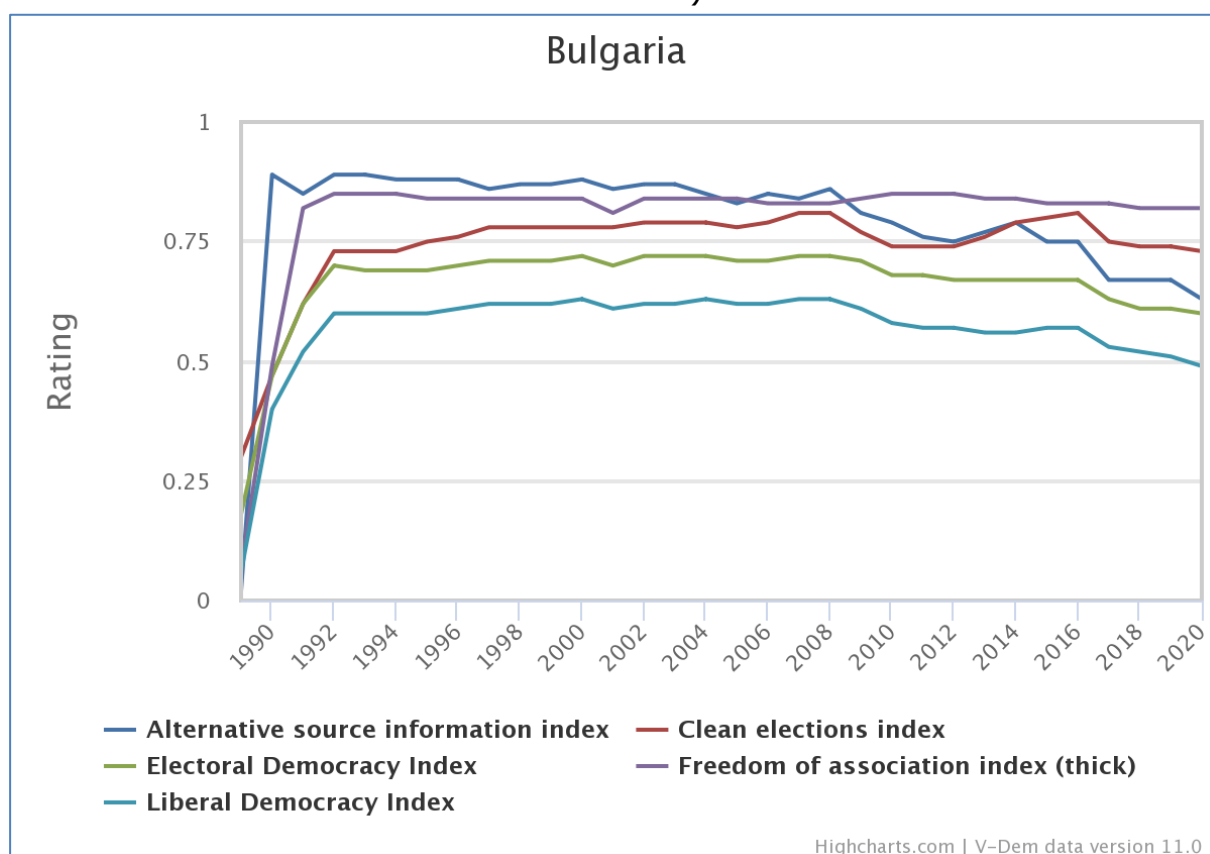
¹⁰⁶ Karasimeonov–Lyubenov 2013.

¹⁰⁷ Karasimeonov–Lyubenov 2013.

¹⁰⁸ Kolev 2012.

össze és az SDS-hez hasonlóan, szintén egyre jobban elidegenedett a civil társadalomtól. Az is csökkentette a kormány népszerűségét, hogy a török etnikumot képviselő, Ahmed Dogan oligarcha által irányított, sorozatos korrupciós botrányok övezte Mozgalom a Jogokért és a Szabadságokért (DPS) párttal léptek koalícióra. Emiatt a kormányzat működésének állampárti aspektusaira és a gazdasági visszaélésekre vonatkozó kritikák egyre hangosabbak lettek: a valamelyest liberális centrumnak nevezhető erőknél így nem volt tartósan jelentősebb sikere.¹⁰⁹

6. ábra: Bulgária demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

Ezzel megnyílt az út a nyugati orientációt szintén fokozatosan magáévá tevő BSP előtt, amit 1997 után az a Georgi Parvanov vezetett, aki 2002 és 2012 között az államfői tisztséget is betöltötte. Parvanov államfővé válásával a párt vezetését az általa támogatott Sergey Stanishev, a későbbi miniszterelnök (2005–2009) vette át, így 2005 és 2009 között mind a miniszterelnök, mind az államfő személyét a BSP adta. A kommunista felmenőkkel rendelkező és jómódú családból érkező, mindeközben nyugati tanulmányokat végző, külügyi profilú Stanishev

¹⁰⁹ Karasimeonov–Lyubenov 2013.

érkezésével a párt végleg klasszikus szociáldemokrata párttá vált, amit a nemzetközi baloldal is elismert azzal, hogy 2005-ben a BSP az Európai Szocialisták Pártja (PES) tagjává vált, és ennek 2011 óta Stanishev az elnöke. A baloldal meghatározó pártjává váló BSP a 2005-ös választási sikert követően koalíciós kormányt alakított az NSDV és a DPS pártjaival, ez azonban ismét a kölcsönös politikai zsarolásoknak, a korrupciónak és a klientisztikus hatalomgyakorlásnak nyitott teret.¹¹⁰ Bár Stanishev sikeresen manőverezett a koalíció fenntartása érdekében, a társadalmi elégedetlenség, amelyet a bevezetett és a szavazóbázisának jelentős részét elidegenítő neoliberális politikák is fűtöttek, a 2009-es választásokon súlyos vereséget mért pártjára.

A 2000-es évek elitista, folyamatosan korrupciós botrányokkal tarkított folyamatai a társadalmi csalódottság növekedésével radikális és populista pártok megjelenését is magával hozta. Az előbbi a 2005-ben Volen Siderov által alapított Támadás (Ataka) pártjához köthető, ez az éles roma- és törökellenesség mellett az ország nyugatpárti orientációját is kritizálta. Ugyanakkor az Ataka sohasem vált meghatározó erővé Bulgáriában, ellentétben a fő közéleti témává váló korrupciós és bűnözési ügyekre fókuszáló Polgárok Bulgária Európai Fejlődéséért (GERB) nevezetű populista párttal, amelyet 2006-ban alapított Bojko Boriszov. Boriszov kisvárosi munkásosztályból származó tűzoltó volt eredetileg, majd a szófiai rendőrségen dolgozott, idővel saját biztonsági céget alapított, és többek között a kommunista Todor Zsivkov és az NDSV-t alapító korábbi cár védelméért felelt, miközben alvilági kapcsolatokkal is rendelkezett.¹¹¹ Némileg váratlanul kapcsolódott be a nagypolitikába, amikor 2001-ben az NDSV-vezette kormány belügyi főtitkára lett. Hamar kialakította magáról a kemény, egyenes beszédű rendőr imázsát, ami olyan rendszerellenes üzenetekben öltött testet, mint hogy „mi elfogjuk őket [a bűnözőket], de ők [a bíróságok] szabadon engedik őket”.¹¹² Ezután 2005-ben – bár az NDSV tagjaként képviselői mandátumot szerzett –, ő inkább a szófiai polgármesteri címért szállt harcba függetlenként, amit még abban az évben el is nyert. Új posztján a baloldal által dominált politikai élet harsány és népszerű kritikusává nőtte ki magát. A kezdetben független polgármestereket tömörítő GERB élén Boriszov képes volt kitölteni az SDS dezintegrációja nyomán fragmentált jobboldalon található űrt egy magát konzervatív, Európa-párti és kereszténynek valló, antielitista profilú¹¹³ párttal. A GERB Boriszov személyében olyan populista

¹¹⁰ Karasimeonov–Lyubenov 2013.

¹¹¹ Bankov 2020.

¹¹² Bankov 2020. 47.

¹¹³ Todorov 2019.

vezető karizmájára épült, aki a nép nevében harcol a korrupció ellen,¹¹⁴ akinél a tapasztalatai és képességei nyomán nincs alkalmasabb személy az „emberek problémáinak” megoldására,¹¹⁵ és aki közel áll az átlagemberhez, hiszen annak egyszerű nyelvezetét használja, ugyanúgy szeret futballozni, és ugyanazt a populáris zenét hallgatja.¹¹⁶ Boriszov tehát egyszerre átlagos és rendkívüli,¹¹⁷ aki közvetlen kapcsolatra törekszik a szavazókkal, és legfőbb üzenete: „egy vagyok közületek, kövessetek!”.¹¹⁸ Mindez remekül példázza a Bulgáriában meghatározóvá váló perszonalizáció¹¹⁹ és a politika mediatizációjának¹²⁰ jelenségét.

Ekkortól kezdve a bolgár pártrendszer – ami a 2000-es évek centrista és radikális pártjai nyomán ideiglenesen plurálisabb jelleget öltött – az 1990-es évekre jellemző „bipoláris”, illetve „két és fél” pártrendszer (BSP vs. SDS + DPS) vonásait kezdte újra felvenni, immáron a GERB és a BSP vezette, a pártrendszert alapvetően meghatározó jobb- és balközép blokkok képében.¹²¹ A rendkívül népszerűvé váló és időközben az Európai Néppárt (EPP) tagjává váló GERB a 2009-es választásokon a szavazatok közel 40%-t szerezte meg, így Boriszov alakíthatott (kisebbségi) kormányt több kisebb jobboldali párt (például az ekkorra teljesen összezsugorodó SDS) és a radikális Ataka külső támogatásával. A 2008-as globális pénzügyi válság következtében azonban megszorító intézkedéseket vezetett be az első Boriszov-kormány (2009–2013),¹²² ezek ellen pedig 2012-ben – a romló gazdasági helyzet és különféle korrupciós ügyek miatt – országszerte tiltakozások kezdődtek. Bár a kormány 2013-as lemondását követő választásokon a GERB a nagyarányú szavazatvesztés ellenére újra győzni tudott, a BSP és a DPS összefogásával a korábbi szocialista pénzügyminiszter, Plamen Oresharski alakíthatott kormányt. Ugyanakkor az általa ígért reformokat ő sem volt képes beváltani, és az újrainduló tüntetések nyomán ő is kénytelen volt lemondani. A turbulens időszak a 2014-es választásokkal zárult, amelyen ismét a GERB győzedelmeskedett, így Boriszov újabb koalíciós kormányt (2014–2017) alakíthatott. Miután azonban a 2016-os elnökválasztáson a GERB jelöltje (Tsetska Tsacheva) jelentős vereséget szenvedett a BSP-támogatta Rumen Radevvel szemben, Boriszov lemondott a miniszterelnöki székről, és ezt hamarosan új választások kiírása követte.

¹¹⁴ Karasimeonov–Lyubenov 2013.

¹¹⁵ Cholova–De Waele 2014.

¹¹⁶ Kostadinova 2020; Gurov–Zankina 2013.

¹¹⁷ Levitt–Kostanidova 2014.

¹¹⁸ Ibid. 535.

¹¹⁹ Levitt–Kostadinova 2014; Gurov–Zankina 2013; Bankov 2020.

¹²⁰ Raycheva 2017.

¹²¹ Bankov 2020.

¹²² Bertelsmann 2020.

A választásokat megnyerő GERB vezetésével megalakult a harmadik koalíciós Boriszov-kormány (2017–2021), amelyben a nacionalista és radikális pártokat tömörítő Hazafias Fronttal (OP) léptek szövetségre.

A menekültválság bulgáriai hatásaiból profitáló populista, nacionalista és radikális pártok alkotta koalíciót az ellenzék élesen bírálta az óriási korrupció miatt, habár a 2010-es évek második felében a társadalom sokáig meglepően elégedettnek bizonyult az ország helyzetével.¹²³ A térség leginkább „patronális” jellegű országai közé sorolható Bulgáriában a korrupció egymással versengő oligarchák hálózataként működik, semmint fentről irányított („egységes piramisként” értelmezhető) rendszerként.¹²⁴ A gazdasági elit már az 1990-es évek eleje óta meghatározó szerepet visz az állami erőforrások újraelosztásában, és a politikai elittel összefonódva a gyenge és nem pártatlan igazságszolgáltatás működésében érdekeltek.¹²⁵ Sokatmondó az is, hogy a politikai élet központi figurája a nagypolitikában már két évtizede jelen lévő Bojko Boriszov, akinek népszerűségét éppen az antikorrupciós profil adta, és aki egészen a legutóbbi időig sikeresen közvetítette magáról a „nemzet megmentőjének” képét, aki (karatefanatikusságával is demonstrált) rendíthetlenséggel küzd a szegénység, a korrupció és az igazságtalanság ellen.¹²⁶ Boriszov egyfajta „balkáni macsóizmust” testesít meg, ami az egyszerűsége, találékonyságra és pragmatizmusra épít, gyakran használva megszólalásaiban egyes szám első személyt, különösen, amikor minisztereivel szemben a „jó rendőr” szerepét viszi.¹²⁷ Formális hatalmát a jelentős mértékű informális dimenzió egészíti ki, amellyel az „állam vállalati érdekekből történő foglyul ejtésével”¹²⁸ járó klientisztikus politikai-gazdasági folyamatok fő ütőerén képes tartani a kezét.¹²⁹ Az alapvetően Boriszov dominálta, komoly demokratikus deficitel működő, bár mégis érdemi és nagyjából fair politikai versengéssel jellemezhető bolgár választási demokráciában a politikai nyilvánossággal összefüggésben szokás még jelentős problémákról beszélni, amelyek különösen az elmúlt években fokozódtak. A Riporterek Határok Nélkül legfrissebb (2021-es) jelentésében Bulgária számít az EU rangsorában az utolsónak, ahol rendszeresek az újságírók elleni lejárató kampányok, megfélemlítések és erőszakos esetek az állam passzív vagy aktív támogatása mellett. A gazdasági érdekek különféle felvásárlások, monopóliumok és tulajdonosi nyomásgyakorlások

---

¹²³ Bertelsmann 2020.

¹²⁴ Magyar–Madlovics 2020.

¹²⁵ Bertelsmann 2020.

¹²⁶ Kanev 2013. 24.

¹²⁷ Gurov–Zankina 2013. 9; Cristova 2010. 227.

¹²⁸ Sata–Karolewski 2020.

¹²⁹ Levitt–Kostanidova 2014.

következtében rendkívüli befolyásra tettek szert, ezért gyakori a cenzúra és öncenzúra jelensége, és az alapvető újságírói elvek sem teljesülnek maradéktalanul.¹³⁰

Bár a vizsgálati időszakból már kinyúlik, érdemes végezetül megemlíteni, hogy a bolgár politikai életben régóta fennálló status quo-t komoly kihívások érték a 2010-es évek végén. 2020 nyarán ugyanis széles körű tüntetéshullám indult, miután a második Boriszov-kormány volt igazságügyi minisztere, az igazságügyi reformok elmaradása miatt lemondott Hristo Ivanov által alapított Igen, Bulgária! (DaB!) párt több aktivistája sikertelenül próbált kamerák kereszttüzeiben a DPS korábbi vezetője, Ahmed Dogan oligarcha dácsája melletti közterületen strandolni. Méghozzá azért, mert előbb Dogan biztonsági emberei, majd a kitérő rendőrök is kizárólag az aktivisták ellen léptek fel, és ez nem csak azt demonstrálta, hogy az adófizetők pénzén fenntartott rendőrség nyíltan szabálytalan (és mint kiderült több más) oligarchát is véd, hanem az egész politikai rendszer korruptségét leplezte le félreérthetetlenül. Ezt a helyzetet súlyosbította az is, hogy Ivan Gesev főügyész ezután nemhogy nem indított semmiféle eljárást az ügyben, hanem a Boriszov ellenlábásának számító, az ügyet kivizsgáltatni akaró Radev államfő irodájában rendelt el házkutatást. Ráadásul az „elmúlt időszakban egy súlyos politikai és gazdasági leszámolás-sorozat tombol az országban, ahol a hatalom (ügyészek, politikusok) a baráti média segítségével nyíltan rámozdul a gazdag vállalkozókra”.¹³¹ A társadalom jelentős része tehát újfent megalégtelte a politikai és gazdasági elit maffiaszerű működését, illetve a politikusok és az oligarchák játszmáit, és ezúttal talán még határozottabban teszi ezt, mint bármikor az elmúlt két és fél évtized során. A hajdanán szintén korrupcióellenes retorikával hatalomra kerülő Boriszovról időközben olyan fotó került fel az internetre, amelyen az éjjeliszekrényén egy pisztoly, a nyitott fiókban pedig aranyrudak és 500 eurós bankjegyek találhatóak. Vele kapcsolatban egyre többen látják úgy, hogy ő, Gesev főügyész és Deljan Peevszki oligarcha áll a vállalkozások említett megtámadása mögött is. Ezért nem meglepő, hogy a GERB-en kívüli pártok leginkább Boriszovék leváltásának szükségességében értenek egyet.

Így van ezzel a DaB! mellett a korábbi ombudsman, Maja Manolova vezette Talpra! Takarodjatok, gengszterek! (ISMV) és a népszerű rock zenész, énekes-tévés Szlavi Trifonov által alapított Van ilyen nép (ITN) nevű protesztpárt is, amelyek a 2021. áprilisi választásokon felborították a

---

¹³⁰ Bertelsmann 2020.

¹³¹ Brückner 2020.

korábbi kvázi-kétblokkrendszer. Az újak közül Trifonov pártja lett a legsikeresebb, amely az április eredmények utáni kormányalakítási patthelyzetet követő júliusi választásokon már egyenesen a legtöbb szavazatot (23,8%) nyerte el. Habár a választási sikerek ellenére a három Európa-párti, korrupcióellenes és közvetlen demokráciapárti protesztpárt közösen sem tudott parlamenti többséget szerezni, és újfent patthelyzet alakult ki, az együttesen elért, több mint 40%-os szavazatarányuk világosan jelzi, hogy a társadalom immáron sokadjára, de talán minden eddiginél csalódottabb és kiábrándultabb lett az elmúlt évtizedek politikai elitjével kapcsolatban. Eközben a status quo pártjai közül a két, hagyományosan szembenálló, korábban meghatározó erő közül a szavazók nagyobb arányban büntették a BSP-t (13,2%), ám a Boriszov vezette GERB is minden idők legrosszabb eredményét (23,2%) érte el 2021 júliusában. Így csupán a szokás szerint akár újfent a mérleg nyelve szerepet betöltő DPS szavazatarányával (10,6%) együtt mondható el az, hogy a „hagyományos pártok” támogatottsága valamelyest magasabb a status quo ellenzőivel szemben. Ugyanakkor, ha egyértelmű választói felhatalmazás híján a politikai erők közötti állóháború jó eséllyel újra előrehozott választásokba is fog torkolni, az világosan látszik, hogy a gyengén funkcionáló bolgár demokrácia komoly reformokra szorul a társadalom mind jelentősebb, lassan kritikus méretű tömegei szerint.

Románia

A Ceaușescu által vezetett „szultanisztikus kommunista” diktatúra¹³² 1989 végére már súlyos bizalmi válságba került. A valamelyest Moszkvától az idők során függetlenített sztálinista típusú rezsimek által az 1980-as évek elején meghozott megszorítási intézkedések jelentősen csökkentették az életszínvonalat, amit a lakosság egyre nehezebben viselt.¹³³ Különösen a politikai jogokat teljes mértékben korlátozó merev, személyi kultuszra építő rezsimmel szemben. A szellemileg és gazdaságilag leépült rendszer legyengült államapparátusát szinte teljesen megbénították az 1989. december 15-én induló, Tőkés László református segédlelkész melletti szolidaritási megmozdulások – az átlagnál tájékozottabb és öntudatosabb polgárság lakta – Temesváron. A napok alatt országos méretűvé váló tiltakozások során Ceaușescu több hibát is elkövetett. Miután a lassan felocsúdó erőszakszervek brutális vérengzéseket követtek el Temesváron, Ceaușescu két napra Iránba utazott, visszatérése után pedig előbb a

¹³² Bertelsmann 2020.

¹³³ Bottoni 2015.

tévében „külföldről szervezett terrorista provokációnak” minősítette az eseményeket, majd 21-ére „forradalmi” nagygyűlést hívott össze, ami már közvetlenül is a vesztét okozta. A személye elleni tüntetéssé változó gyűlés nyomán a katonaság is a tüntetők oldalára állt át, majd a rögtönítélő katonai bíróság döntése nyomán december 25-én Ceaușescu-t feleségével együtt kivégezték.¹³⁴

A Ceaușescu elmozdítása és kivégzése közötti pár napban a felbomlóban lévő politikai rendőrség és a hadsereg közötti harcokban tetőzött a káosz, végül a korábbi másodvonalas kommunista politikus, a Ion Iliescu által vezetett Nemzeti Megmentési Front (FSN) vette át a hatalmat. Alternatíva hiányában ez az utódpártnak tekinthető¹³⁵ erő jelentette az „emberek számára az egyetlen viszonyítási pontot, akiket az első, az elnyomó diktatúra vége miatt érzett örömet követően az állam összeomlása miatti aggodalom töltötte el”.¹³⁶ A Front 1990 januárjában, nem sokkal a májusra meghirdetett választások előtt, az eredetileg átmeneti szerepvállalás helyett a párttá alakulás és így a politikai hatalom tartós megszerzésének lehetősége mellett döntött. Emellett megjelentek az újjáalakuló történelmi pártok is a politikai palettán. Utóbbiak tüntetéseit azonban, ahol például a volt kommunisták jövőbeni közéleti szerepvállalásának megtiltását követelték, az időközben államfővé váló Iliescu által a következő években többször is politikailag felhasznált Zsilvölgyi szénbányászok (egy ún. „bányászjárás” alkalmával) támadták meg, miközben a régi-új felső vezetésben a reformfolyamatok lefékeződtek. Az 1990. májusi választásokon a szavazatok kétharmadát megszerző és jelentős erőforrásbeli előnyöket élvező¹³⁷ posztkommunista párt győzött. Petre Roman addigi kinevezett miniszterelnök újra kormányfő, Iliescu pedig a szavazatok 85%-ával államfő lett. A választásokat követő, bukaresti Egyetem téri tüntetéseket, amelyeken Iliescu leváltásáért és valódi demokratikus átalakulásért tüntettek, újabb bányászjárás verte szét, és ez egyúttal egy igen zaklatott átmenet kezdetét jelentette.¹³⁸ Ugyan Románia volt a térség egyetlen olyan országa, ahol a kommunista rendszernek nyílt erőszak vetett véget, a hatalmát megőrző korábbi nomenklatúrának az eseményekben betöltött központi szerepe miatt mégis inkább sajátos „palotaforradalomról” beszélhetünk.¹³⁹ Az átmenet, amelyben a régi és az új, feltörekvő elitek közötti zsákmányszerző harc

---

¹³⁴ Bottoni 2015.

¹³⁵ Crowther-Suciu 2013.

¹³⁶ Bottoni 2015. 35.

¹³⁷ Crowther-Suciu 2013.

¹³⁸ Bottoni 2015.

¹³⁹ Bertelsmann 2020.

volt a meghatározó, működési elvét tekintve inkább a Ceaușescu-féle rezsím logikáját, semmint a gyenge forradalom vágyait tükrözte.¹⁴⁰

Az állami erőforrások előnyét az 1992-es választásokon is felhasználó¹⁴¹ Iliescu-féle utódpárttal szemben a megosztott ellenzék egészen 1996-ig marginális szereplő maradt. Ekkor a Nyugat támogatását élvező,¹⁴² előzetesen már jelentősebb helyi önkormányzati választási sikereket felmutató ellenzék, a Romániai Demokratikus Konvenció (CDR) aratott győzelmet az Országgyűlés mindkét házában, valamint Emil Constantinescu személyében az elnökválasztást is megnyerte Iliescuval szemben. Az átható korrupció, a stagnáló életszínvonal és a megfelelő gazdasági és jogállami reformok hiánya fűtötte társadalmi ellenérzést – a térség sok más országához hasonlóan – itt is a civil szervezetek és a fiatalok aktív fellépése fordította át a posztkommunisták tényleges bukásává,¹⁴³ megakadályozva egy Milošević-féle szerbiai rezsímhez hasonló választási autokrácia kialakulását.¹⁴⁴ Miután a piaci reformokat elindító, eleinte Victor Ciorbea által vezetett jobbközép kormányok támogatottsága a társadalmi következményekkel elégedetlen lakosság ellenérzéseinek növekedésével párhuzamosan zuhanni kezdett (amit az utolsó bányászjárások is fűtöttek),¹⁴⁵ a később a Szociáldemokrata Párt (PSD) névre átkeresztelt utódpárt a 2000-es választásokon visszatért a hatalomba. Az észak-atlanti integráció (EU, NATO) jelentette külső nyomás a következő években jelentős hatást gyakorolt a romániai demokratizálódás, a jogállam megerősödése és a gazdasági liberalizáció folyamataira.¹⁴⁶

Azóta is minden parlamenti választást az évezredfordulón európai szociáldemokrata párttá alakuló – bár tartalmában rendre neoliberális politikát folytató¹⁴⁷ – PSD vagy a választási szövetségük nyert meg, többek között olyan miniszterelnököket adva az országnak, mint Adrian Năstase (2000–2004) és mentoráltja, Victor Ponta (2012–2015), vagy Viorica Dăncilă (2018–2019).¹⁴⁸ A másik, szintén utódpárti gyökerekkel rendelkező, az FSN kisebbségbe szoruló szárnyából alakuló Demokrata Párt (PD) kalandos utat tett meg az Iliescuval szembe kerülő, reformer Petre Roman, illetve később Traian Băsescu (államfő: 2004–2014), majd Emil Boc (miniszterelnök: 2008–2012) vezetésével a szociáldemokrata

¹⁴⁰ Mungiu-Pippidi 2006; Magyar–Madlovics 2020.

¹⁴¹ Crowther–Suciu 2013.

¹⁴² Bunce–Wolchik 2011.

¹⁴³ Bunce–Wolchik 2011.

¹⁴⁴ Crowther–Suciu 2013.

¹⁴⁵ Bertelsmann 2020.

¹⁴⁶ Shekhovtsov 2016.

¹⁴⁷ Magyar–Madlovics 2020.

¹⁴⁸ Volintiru–Gherghina 2020.

térféltől a jobboldalig,¹⁴⁹ ahol előbb a Demokrata-Liberális Pártba (PDL), utóbbi pedig a történelmi gyökerű Nemzeti Liberális Pártba (PNL) olvadt be. A PNL Călin Popescu-Tăriceanu (2004–2008), majd Ludovic Orban (2019–2020) vezetésével több kormányt is alakíthatott, valamint Klaus Iohannis (2014–) személyében az államfői posztot is évek óta birtokolja. Mindkét párt esetében a pártvezetők szerepe a meghatározó.¹⁵⁰ Míg a PSD inkább az idősebb, alacsonyabb társadalmi státuszú és vidéki szavazók bizalmát élvezzi, addig a fiatalabb, urbánusabb és magasabban képzett szavazók inkább a liberális és jobboldali pártokkal szimpatizálnak.¹⁵¹ Emellett állandó szereplőnek tekinthető a tartósan 5–7% támogatottságú Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ, románul UDMR). A nacionalista és idegenellenes pártok közül megemlíthető az egykori kolozsvári polgármester, Gheorghe Funar vezette Román Nemzeti Egységpárt (PUNR), és Corneliu Vadim Tudor-féle Nagy-Románia Párt (PRM), bár a 2000-es évek elejére a PUNR, az évtized közepére pedig a PRM is marginalizálódott.

Bár a romániai pártrendszer 1989 óta folyamatosan mozgásban van, meglehetősen kevés olyan ténylegesen új párt tud bekerülni a törvényhozásba, amelyik nem valamelyik ismert politikus választástechnikai eszköze (mint például a 2016 óta Băsescu elnökölte Népi Mozgalom Párt, PMP), különösen 2000 óta. Az egyik ellenpélda a 2012-es választásokon ugyan jelentős sikereket elérő, de hamarosan másik pártba beolvadó Dan Diaconescu Néppárt (PP-DD). A másik, a Mentsétek Meg Romániát Szövetség (USR, majd egy pártegyesülés után USR Plus) sokkal szervezettebb és sikeresebb, különféle civil társadalmi mozgalmakból létrejött korrupcióellenes liberális párt, amely a 2016-os alapítása óta tartósan a harmadik legnépszerűbb párt, legújabban pedig a kormánykoalíció tagja is. Még náluk is frissebb alakulat a 2019 őszén alapított nacionalista Román Egységsszövetség (AUR), amely a 2020-as választásokon elért negyedik helyével a 2000-es évek második felére elolvadt szélsőjobboldal reneszánszát jelzi. Az utóbbi években a külön-külön is a szavazatok harmadával-negyedével számolni képes baloldali PSD és jobboldali PNL, illetve a stabil 5% környéki RMDSZ mellett ez a két új párt (USR Plus, AUR) rendelkezik a szavazatok fennmaradó harmadával. Utóbbi azt is jelzi, hogy az állampolgárok jelentős részében meglévő elégedetlenség és képviseleti deficit érzete a 2010-es évekre érezhetően megnövekedett (2008-ban a lakosság 11%-a bízott az

¹⁴⁹ Pop-Eleches 2008.

¹⁵⁰ Volintiru–Gherghina 2020.

¹⁵¹ Crowther–Suciu 2013.

Eurobarometer adatai szerint a pártokban)¹⁵², ami a belül fluid, de kívülről meglehetősen zártnak mondható pártrendszerben is változásokat hozott, és továbbiakat hozhat.

A politikai élet eddigiekből is látható instabilitását, a gyakori kormányváltásokat (három évtized alatt több mint 20) és az azzal kapcsolatos politikai játszmákat több tényező is elősegíti. Ezek közül megemlítendő, hogy egyfelől nehéz előre hozott választásokat kiírni, ellenben a mandátumot már elnyert képviselők könnyen tudnak új frakciókat alapítani. Emellett a köztársasági elnökök informális befolyása is ebbe az irányba hat, ami a 2003 után a korábbi félelnökből egy parlamentárisabb irányba elmozduló, a kormányzati ciklusoktól eltolt, így a kohabitációra hajlamos rendszerben továbbra is jelentős. A szövetségi rendszerek változékonysága, a gyakori pártszakadások és egyesülések nyomán a régióban több helyen megfigyelhető szekértábor-logika Romániában kevésbé van jelen. E jelenségek hátterében elsősorban a politikai osztály kartell-jellege áll, ami a klientizmus és a korrupció eszközeit használja fel annak érdekében, hogy elkerülje a politikai folyamatok további demokratizálását és a saját elszámoltathatósága növekedését.¹⁵³ Ehhez segítséget jelent az a tény, hogy Románia jelentős részben szegény és rurális társadalom, ami a térség legelnyomóbb kommunista diktatúrájában csak passzivitással, illetve a törvények kijátszásával maradhatott életben, és ami így a jogállamiság megerősítése mellett a korrupcióval való leszámolás tekintetében is komoly strukturális hátrányokkal indult 1989 után.¹⁵⁴ A kartellpártok élén álló professzionális politikusok elsősorban a hatalmas állami erőforrásokra támaszkodnak a kampányok során, elsődleges céljukat pedig ezek megszerzése és a pozíciók konzerválása jelenti a különféle elitfrakciók küzdelme során.¹⁵⁵

Ezek a formális és informális küzdelmek pedig többek között a vezető politikusok, a miniszterek, az Alkotmánybíróság, a hírszerzési forrásokat is felhasználó Országos Korrupcióellenes Ügyészség (DNA) és más fontos szereplők részvételével zajlanak, és nem egyszer a miniszterelnökök és az államfők közötti közjogi háborúban csúcsosodnak ki. Utóbbi keretében Băsescu elnököt kétszer – 2007-ben a két korábbi szövetséges a PD és a PNL, illetve 2012-ben a PDL és az SPD, azaz a Băsescu és Ponta közötti „investitúraharc” során – el is akarták mozdítani hatalmából (impeachment eljárással, népszavazással kísérve), végül mindkétszer sikertelenül. A választók (és a választások) közvetlen megnyerése tehát

---

¹⁵² Crowther–Suciu 2013.

¹⁵³ Crowther–Suciu 2013.

¹⁵⁴ Mungiu-Pippidi 2006.

¹⁵⁵ Crowther–Suciu 2013.

csak az egyik lehetséges eszköz a politikusok kezében a hatalmuk megőrzése érdekében, hiszen amellett fontos pozíciókat érhetnek el a folyamatos pártpolitikai és kormány(át)alakítási játszmák során, illetve a klientisztikus kapcsolatok révén, amelyek a gazdasági szereplőkhöz is kötik őket.¹⁵⁶ Az állami erőforrások monopóliumának előnye miatt alig éri őket külső kihívás, miközben szinte büntetlenül cserélgethetik szövetségi rendszerüket a pártrendszeren belül. Ennek következtében és a valódi választói alternatíva hiánya miatt a tényleges demokratikus elszámoltathatóság rendkívül csekélynek mondható, ami súlyos társadalmi feszültséget (és állampolgári közönyt) gerjeszt, jóllehet ez a 2008-as globális pénzügyi válságot követő megszorítások miatt amúgy is jelentősnek mondható. Beszédesebb az a tény, hogy míg 1990-ben több, mint 86% volt a parlamenti választások részvételi aránya, az 1990-es években kétszer is 76%, utána a 2000-es években is 60% körül alakult, majd 2008 óta ez 40%-ra, 2020-ban egyenesen 32% alá esett vissza, ami a járványhelyzettel együtt is kiugróan kevés. Ennek az állampolgári elégedetlenségnek az egyik kitörési pontja 2015-ben következett be, amikor egy bukaresti szórakozóhelyen (Colectiv Club) történt tragédia rámutatott arra, hogy a(z) ebben az esetben a biztonsági előírásokról szóló) törvények elkerülése érdekében a politikai elit és a vele szövetkező gazdasági érdekcsoportok sok esetben nyíltan összejátszanak. A megmozdulások az akkori kormányfő, Victor Ponta (PSD) 2015-ös lemondásához és egy korábbi európai biztos, Dacian Cioloș technokrata kormányának (2015–2017) megalakulásához vezettek. Nem véletlen az sem, hogy már 2001-ben is a lakosság döntő többsége a „szakértőkre” bízta volna a politikai döntéseket, szemben a „politikusokkal” és a „tehetetlen bürokratákkal”,¹⁵⁷ sőt a 2010-es években is erős az állampolgárok technokrata-párti attitűdje.¹⁵⁸

A fennálló korrupciós viszonyok Bulgáriához hasonlóan Romániában is versengő patronális hálózatok („piramisok”) keretében működnek, amelyek már az 1990-es években kialakultak.¹⁵⁹ A Magyar és Madlovics¹⁶⁰ által „patronális”, a V-Dem által pedig 1991 óta folyamatosan választási demokráciának tartott rezsimben ugyan voltak unfair jellegű választások, ám ezek nem voltak „manipuláltak”, még 1996-ban sem, amikor előre tájékoztatták a várható vereségéről a demokratikus és piacpárti reformokkal szemben vonakodó Iliescut.¹⁶¹ A politikai, gazdasági rendszer,

---

¹⁵⁶ Crowther–Suciu 2013.

¹⁵⁷ Mungiu-Pippidi 2006.

¹⁵⁸ Pârnu 2015.

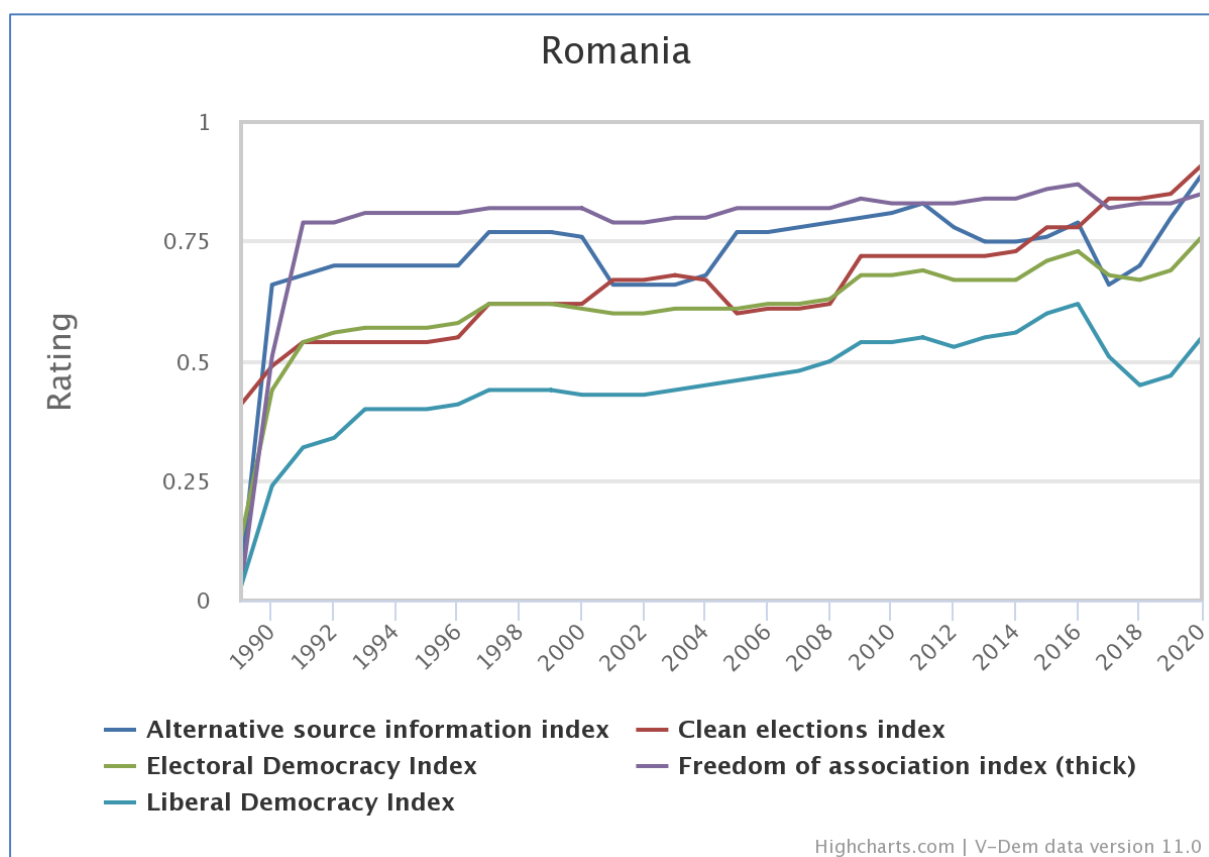
¹⁵⁹ Magyar–Madlovics 2020.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Magyar–Madlovics 2020. 642.

illetve a versengő patronális hálózatok „dinamikus egyensúlyát” jelzi az is, hogy a Băsescu-féle küzdelmek során az alapvető demokratikus keretek kiállták a próbát több politikai krízishelyzetben is, részben az olyan, erős intézményes egyensúlyi szereplők, mint a DNA vagy a legfőbb ügyész, részben pedig az arányos választási rendszer és a megosztott végrehajtói hatalom jelentette kényszerű politikai egyensúly miatt.¹⁶² A DNA, amelyet Băsescu eleinte igyekezett felhasználni politikai küzdelmei során, majd később „önjáróvá” válva, különösen Laura Codruța Kövesi 2013-ban történt kinevezése után az egész politikai elitet módszeresen vizsgálni kezdte. Ekkor a korrupcióellenes küzdelem is új lendületet kapott,¹⁶³ számtalan médiamogult és politikai szereplőt vizsgálva és letartóztatva.¹⁶⁴

7. ábra: Románia demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

A 2016-os választások után létrejött PSD (Grindeanu-, Tudose- és Dăncilă) kormányok azonban a (PSD elnöke, Liviu Dragnea ellen is eljárást folytató) korrupcióellenes ügyészség és általában az igazságszolgáltatás „túlhatalmával visszaélő, mélyállami” jellegét kezdték el kritizálni, majd 2018-ban sikerült eltávolítani a DNA vezetőjét. Dragnea és a kisebbik

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Bertelsmann 2020.

¹⁶⁴ Shekhovtsov 2016.

kormánypárt, a Liberálisok és Demokraták Szövetsége (ALDE) vezetője, az egykori PNL-párti Popescu-Tăriceanu a DNA-t Băsescu elnök „által létrehozott és a jelenlegi Iohannis elnök szolgálatában álló” politikai rendőrségként definiálta. Ennek kapcsán másfél évnyi DNA-támogató ellenzéki tüntetés után 2018 nyarán tartottak először jelentős, DNA-ellenes kormánypárti tüntetést.¹⁶⁵ A korrupcióval kapcsolatos egyes bűncselekmények visszamenőleges hatályon kívül helyezésével és a bíróságok feletti nagyobb politikai kontrollt célzó és egyéb jogállamiság-ellenes intézkedések kiváltották az EU (benne a PSD pártcsaládjának, a PES) határozott fellépését is, miközben éppen a DNA éléről eltávolított Laura Codruța Kövesi kapott kinevezést az Európai Ügyészség élére 2019-ben. Belföldön pedig mind Iohannis elnök, mind pedig a lakosság jelentős ellenállást tanúsított a PSD-kormányokkal szemben.¹⁶⁶ A kritikákra válaszul a kormány egyfelől az orosz és a magyar civil szervezeteket terhelő adminisztratív korlátokkal járó („Anti-Soros”) törvényt kezdeményezett, és gyakorivá váltak a kormány ellen tüntetők és a civil társadalom elleni rágalomok, gúnyos vagy épp fenyegető támadások. A mind népszerűtlenebb PSD–ALDE koalíció hamarosan felbomlott, Dragnea-t letöltendő börtönbüntetésre ítélték, míg a kormányrudat később megszerző (újra PSD–ALDE koalícióból álló) Dăncilă-kormánytól (2018–2019) a parlament megvonta a bizalmat. Ezt követően a később szintén bizalmatlansági indítvány áldozatává váló Ludovic Orban személyében az államfő után a miniszterelnök is a PNL politikusa lett. Bár a 2020-as választásokon továbbra is a PSD tudott győzni, a támogatottsága jelentősen megcsappant (29,3%), és Florin Cîțu vezetésével koalíciós kormány alakult (PNL–USR Plus–RMDSZ). Az a tény, hogy a romániai kormánykoalíciók a 2010-es években sem a választási eredményekből következtek közvetlenül, hanem sok esetben az alig elszámoltatható kartellpártok közötti játszmák eredőjeként jöttek létre, hozzájárultak a fennálló képviseleti rendszer hiányosságait kritizáló radikális demokráciapárti, populista vagy éppen nacionalista erők megjelenéséhez, megerősödéséhez, és ez a tendencia a jövőben is tovább folytatódhat.

Konklúzió

A 11 országot vizsgáló, kétrészes tanulmány esettanulmányait követően zárásképpen levonhatók a térségre vonatkozó legfontosabb konklúziók. Ezt a tervek szerint a későbbiekben egy részletesebb, immáron

¹⁶⁵ Joób 2018.

¹⁶⁶ Bertelsmann 2020.

Magyarországot¹⁶⁷ is magába foglaló és csupán a komparatív aspektusokra fókuszáló külön tanulmány fogja követni.

A mini-országtanulmányok alapján meglehetősen vegyesnek tűnik az összkép. 1989-et követően több országban (Horvátország, Szerbia, Románia) is meglehetősen késve történt meg a valódi demokratikus átmenet, és máshol is jellemzőnek mondható a (többnyire megreformált) kommunista utópártok újbóli hatalomra kerülése, különösen a „hosszú” 1990-es években. Ezt követően a „rövid” 2000-es években stabilizálódni látszódtak a posztkommunista térség demokráciái, míg a 2000-es évek végétől turbulensebb időszak következett, több esetben látványos autokratizációs folyamatokkal kísérve, ami valamelyest megfeleltethető a globális trendeknek¹⁶⁸ is. Bár az utóbbiakba Szerbia, Lengyelország és Magyarország utóbbi évtizedbeli folyamatai jól beleilleszthetőek (rendszerint kiemelt empirikus példák is az elemzésekben), az egész térségre nem alkalmazható egységesen a „demokratikus visszacsúszás”¹⁶⁹ (sokat vitatott) terminusa. Az előzőektől eltérően ugyanis a Baltikum, Csehország, Szlovákia és Szlovénia minden belső ellentmondásával vagy legújabb fejleményével együtt is vagy a liberális demokráciákhoz tartozik, vagy „billeg” az előbbi és a választási demokrácia kategóriái között. Tőlük, de a látványosan autokratizálódó országoktól eltérően pedig Bulgária, Románia és Horvátország alacsonyabb minőségű, de stabil választási demokráciának mondható a demokratikus átalakulásuk óta folyamatosan. Összességében a különféle elemzésekben Magyarország és Lengyelország mellett általában további maximum két-három, változó összetételű országból álló csoportot szokás megnevezni a visszacsúszás kapcsán.¹⁷⁰ Miközben ezekben az országokban sem mindig egyértelműen kategorizálhatóak a folyamatok, a térség egészére többnyire inkább az „alacsony minőségű, rossz közérzetű, de stabil demokrácia” a jellemző,¹⁷¹ ráadásul hosszabb távú perspektívából vizsgálva a folyamatokat, több pozitívumra is rá lehet mutatni.¹⁷²

---

¹⁶⁷ Amelyet a készülődő disszertációmban és a hozzá kapcsolódó tanulmányokban részletesen elemzek.

¹⁶⁸ Lührmann–Lindberg 2019.

¹⁶⁹ Bermeo 2016.

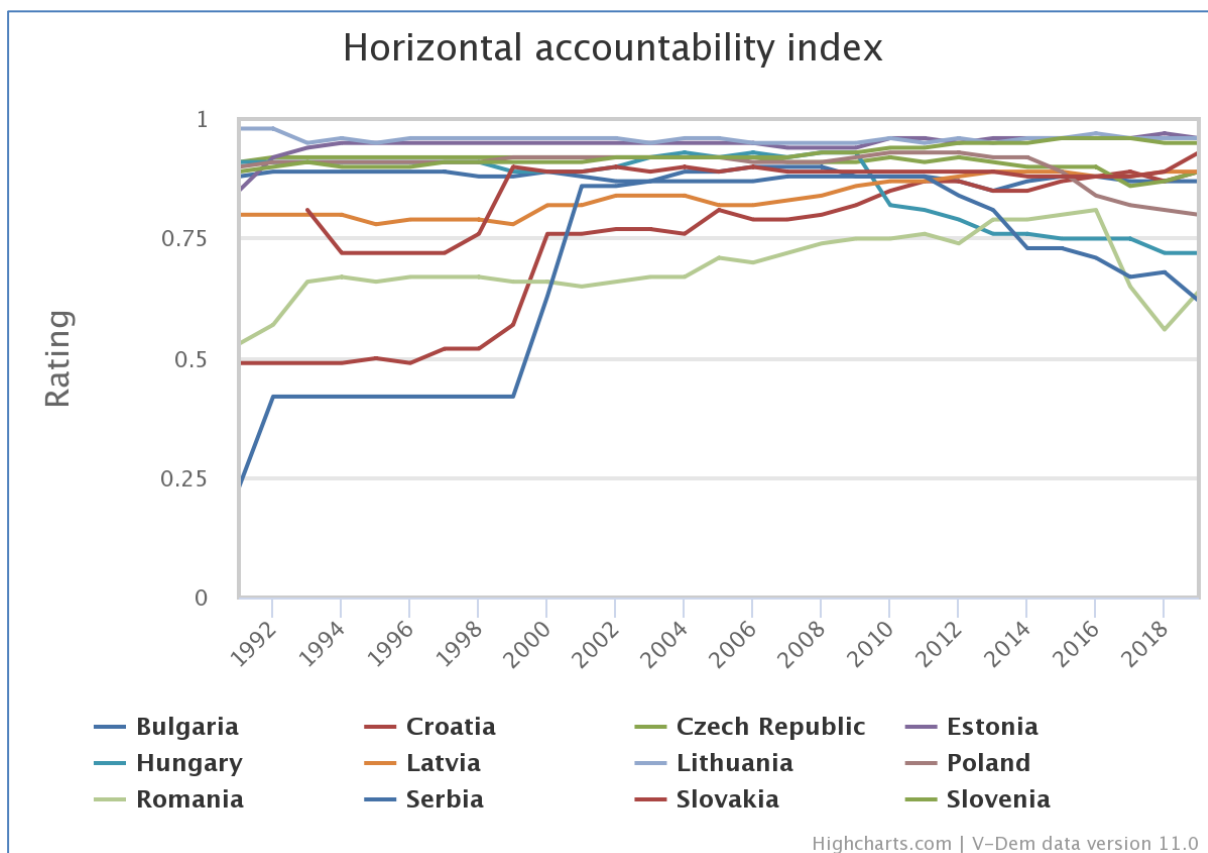
¹⁷⁰ Stanley 2019.

¹⁷¹ Cianetti–Hanley 2021.

¹⁷² Dimitrova 2018.

8. ábra: A KKE-térség országait jellemző „horizontális” (a hatalmi ágak által kölcsönös) elszámoltathatóság mértéke a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

Az eddigiekből következően érdemes tehát a demokratikus visszacsúszás jelenségének térségbeli túláltalánosításával járó veszélyeket elkerülni,¹⁷³ ami a 2000-es években már eltemetett¹⁷⁴ tranzitológiai paradigma hibáit ismételhethetné meg, csupán ezúttal fordított előjelű – a választási vagy zárt autokráciák irányába mutató – sorsszerűséget láttatva az eseményekben.¹⁷⁵ A tranzitológiai paradigma téves elektoralizmusához hasonlóan a „visszacsúszás-paradigma” is túlértékeli a választások (és általában a formális intézmények szerepét), pedig az autokratizáció forrása nem okvetlenül az autokraták hatalomra kerülésében található, hanem a komplexebb társadalmi-gazdasági és politikai adottságokban. Ráadásul a demokratikus intézmények adott esetben sikeresen vehetik elejét az autokratikus folyamatoknak, különösen, ha nem alkotmányozó többséggel állnak szemben. Ez pedig megköveteli az interdiszciplináris megközelítések szükségességét a térség

¹⁷³ Cianetti–Dawson–Hanley 2018.

¹⁷⁴ Carothers 2002.

¹⁷⁵ Cianetti–Hanley 2021.

demokratizációs és autokratizációs tendenciáinak vizsgálatával kapcsolatban.¹⁷⁶

A különféle mértékű és nem egységesen jelentkező autokratizációs mechanizmusok formálisan a „végrehajtó hatalom felfújódása”¹⁷⁷ (*executive aggrandizement*) kifejezéssel ragadhatóak meg leginkább, ami a KKE-társág demokratikus visszacsúszásának is a legjellemzőbb kísérőjelensége. Ennek fő célpontja a fékek és ellensúlyok rendszerének megbontása az alkotmánybíróságok, az igazságszolgáltatás és a média függetlenségének megszüntetésével; az állami, kulturális és oktatási intézmények átpolitizálásával és a versengés feltételeit meghatározni hivatott választási, párt- és kampányfinanszírozási szabályok szisztematikus eltorzításával,¹⁷⁸ a civil társadalom depolitizálása mellett. Ezek a kormányok megszállják és felhasználják a létező intézményeket és a nyíltan antidemokratikus manőverek helyett meglehetősen rövid idő alatt, de mégis „ezer apró vágással”¹⁷⁹ érnek célra. A folyamatokat az akár extrém mértékűre fokozott populizmus kísérheti, „amelynek keretében a kormányzó pártok megvédik a »nép« és a »nemzet« érdekeit a rivális elitcsoportokkal, kívülállókkal, külföldiekkel és árulókkal szemben”.¹⁸⁰ Az egyik kulcsdimenzióknak pedig éppen a gyakran az oligarchák vagy az autokratikus kormányok által uralt politikai nyilvánosság tekinthető, amely szinte minden vizsgált országban a politikai küzdelmek fő tárgyát képezi manapság.

---

¹⁷⁶ Cianetti–Dawson–Hanley 2018.

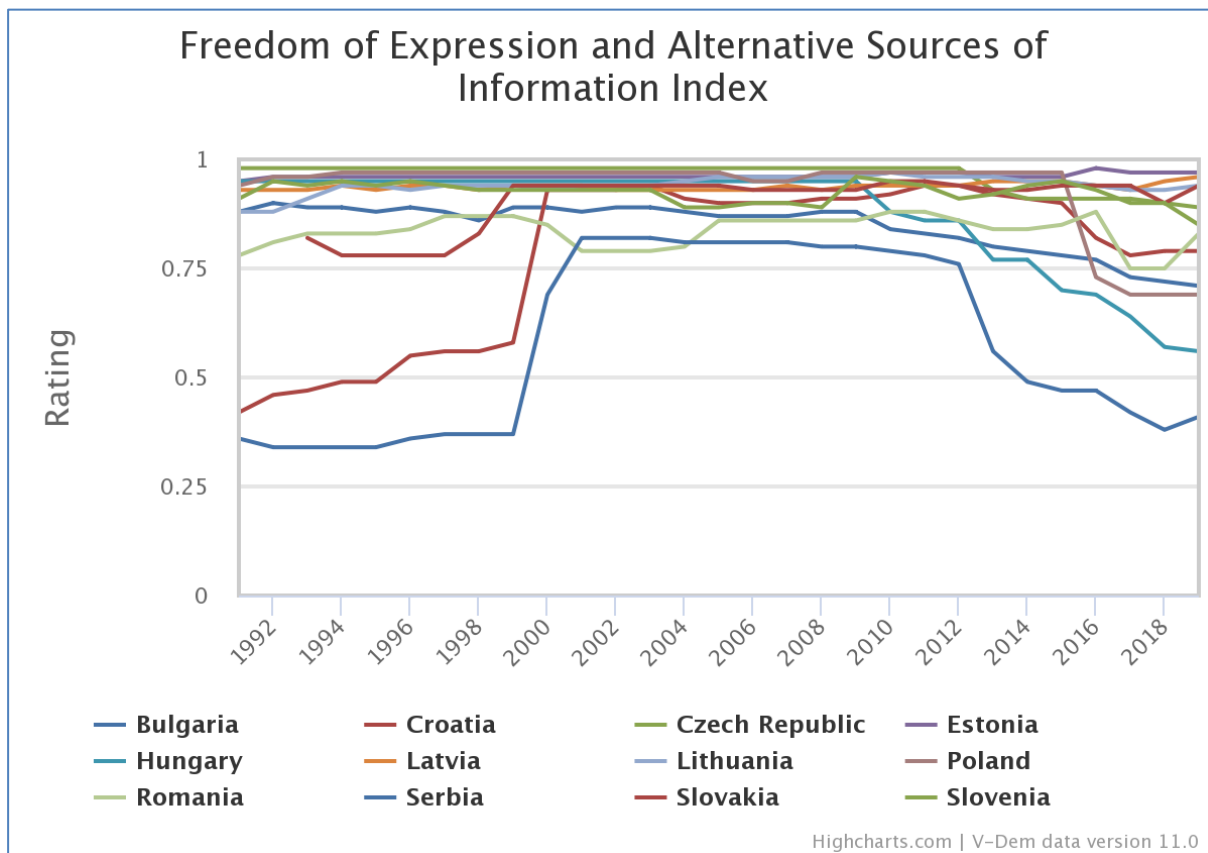
¹⁷⁷ Bermeo 2016: 10.

¹⁷⁸ Hanley–Vachudova 2018.

¹⁷⁹ Bermeo 2016.

¹⁸⁰ Hanley–Vachudova 2018. 279.

9. ábra: A KKE-térség politikai nyilvánossága a V-Dem értékelésében
(folytonos skála: 0–1)

A demokrácia minőségének alakulásával kapcsolatos okok nem csupán szerteágazóak, de jelentős hasonlóságokat is mutatnak a térségben. Elsőként a politikai és gazdasági átalakulás szimultán és elitek által vezérelt jellegét érdemes kiemelni, ami nem tette lehetővé az állampolgárok számára az átmenet gazdasági aspektusainak kritikáját.¹⁸¹ Márpedig a sok esetben (pláne a túlzott elvárásokhoz képest) sokterápiaszerű piaci folyamatok már az 1990-es években súlyos társadalmi megrázkódtatásokkal jártak – részben ez is vezetett a stabilitás zálogának látott utódpartok nagyszámú visszatéréséhez. Az elitek a legfontosabb neoliberális gazdaságpolitikai kérdéseket vitathatatlanak tekintették, ami a 2000-es évekre, legkésőbb pedig a 2008-as globális pénzügyi válságot követően kritikussá váló állampolgári elégedetlenség nyomán már kifejezetten a fennálló politikai-gazdasági status quo megkérdőjelezőinek, azaz a populistáknak a felemelkedését és a pártrendszerek átalakulását hozta magával. Úgy is lehet mondani, hogy a KKE-térség populizmusának sikere nem a (neo)liberalizmus korábbi

¹⁸¹ Dimitrova 2018.

kudarcának, hanem éppen a sikerének köszönhető.¹⁸² A neoliberalizmus jelentette stabilizáció – ahogyan a térség több nyugat-balkáni és baltikumi országa számára kiemelt jelentőségű nemzeti függetlenség kivívásának és megtartásának a célja is – ebben az értelemben összeütközhet a demokrácia elmélyítésének logikájával, súlyos társadalmi, etnikai vagy politikai áldozatokat és kompromisszumokat hozva magával.¹⁸³

Az is általánosnak tekinthető a térségben, hogy szinte kizárólag az intézményekre fókuszáltak az átmenetek során, amelyek az észak-atlanti integráció folyamatában is döntőek voltak. Ez utóbbiak ugyan jelentős demokratikus húzóerőt jelentettek a 2004 és 2007-es EU-csatlakozások előtt, ám a cél elérése után ez a hatás gyorsan eltűnt. Sőt, a nyugat-Balkánon – benne a választási autokráciának számító Szerbiával – az uniós és nyugati, illetve az autokratikus kormányok közötti külpolitikai tárgyalások bizonyos mértékű külső legitimációs erőt is jelentenek az utóbbiak számára.¹⁸⁴ Az időközben már EU-taggá váló visszacsúszó országok kormányaival szemben pedig a 2010-es években az EU meglehetősen tehetetlennek tűnt, az onnan érkező forrásoknak pedig rezsimstabilizáló hatásai is vannak.¹⁸⁵ Eközben az orosz és a kínai befolyás is jelentősen megnőtt a térségben, ezzel együtt pedig a „renitens” kormányok mozgástere is. Az átmenetek során elsősorban a formális kritériumokra fókuszáló és a nyugati liberális demokráciák működését és a reformfolyamatokat csupán „imitáló” országok így bizonyos értelemben „bosszút álltak”, és a 2010-es években zajló „illiberális forradalom” során megfordultak a korábbi szerepek.¹⁸⁶ Az eddigiektől eltérően ugyanis a Nyugat „normalitása” a demokrácia–jogállamiság–piacgazdaság háromszögből kulturális irányba tolódott el, ami a KKE-térség jelentős részét bizalmatlansággal és nehezteléssel tölti el az eredetileg mintának számító országokkal szemben. Mára a sokszínűséggel kapcsolatos félelmek és az illiberális üzenetek Nyugaton a kapcsolódó feszültségek sikeres vagy épp sikertelen kezeléséről szólnak, míg a KKE-térségben annak megelőzéséről. Az egy évszázada még rendkívül heterogén KKE-régió mára már jelentős mértékben homogenizálódott, és a nyugati multikulturalizmussal szemben („az eredeti”) Európa utolsó védőbástyájaként értelmezi magát.

---

¹⁸² Krastev 2007; Rupnik 2018.

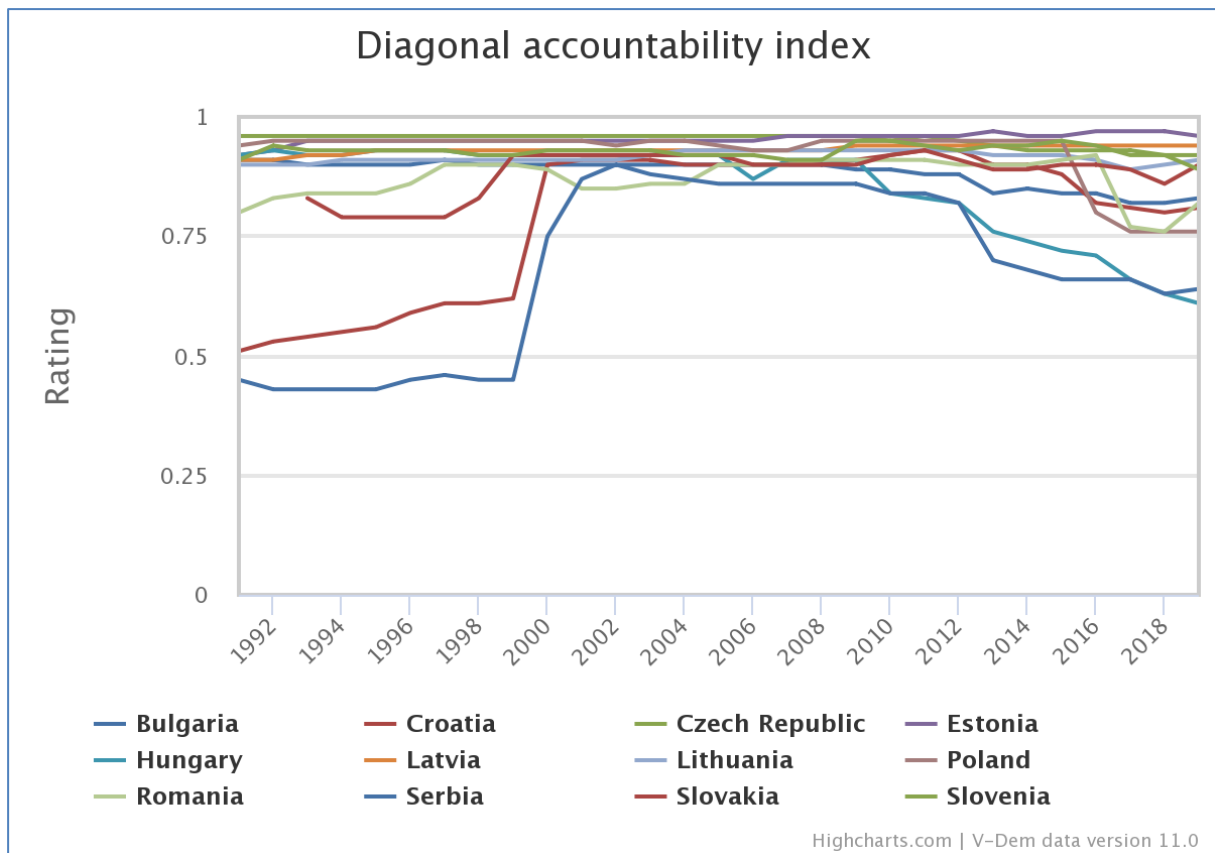
¹⁸³ Weyland 2004; Cianetti–Dawson–Hanley 2018.

¹⁸⁴ Bieber 2018.

¹⁸⁵ Dimitrova 2018.

¹⁸⁶ Krastev–Holmes 2018.

10. ábra: A KKE-térség országait jellemző „diagonális” (a civil társadalom és a média által történő) elszámoltathatóság mértéke a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

A formális felszínnel szemben érdemes tehát a „makacs”¹⁸⁷ szocio-ökonomiai háttérstruktúrákat vizsgálni, a kulturális és történelmi értelemben is terhes örökségeket, valamint a demokratikus hagyományok és a valódi elitkonszenzus hiányosságát, legalábbis ami a demokratikus elszámoltathatóság és a liberális értékek kívánatosságát érinti. Konszenzus ugyanis létezik, de alapvetően a korrump és informális működésre építő patronális struktúrák fenntartása érdekében. Az egymással összefonódó gazdasági és politikai osztályok domináns koalíciókat alkotnak, ami az állami erőforrások kiaknázásának és az állam foglyul ejtésének (*state capture*) szándékával a demokratikus visszacsúszás egyik kitüntetett okának számít.¹⁸⁸ Működésük nyomán a középosztály jelentős része az állami forrásoktól függ, a klientúra-hálózat a saját kiváltságainak megőrzése érdekében kész meggátolni a demokratizációt vagy hozzájárulni az autokratikus folyamatokhoz,

¹⁸⁷ Magyar–Madlovics 2020.

¹⁸⁸ Dimitrova 2018.

valamint rendszeres a civil társadalom (többnyire adminisztratív-pénzügyi) elnyomása. Ráadásul a politikai rendszernek az a fajta működése, ahol az informális viszonyok felülírják a formális szabályokat, erőteljesen erodálja a demokráciába és általában a politizálásba vetett hitet, nem beszélve a rosszabb minőségű állami-kormányzati teljesítményről.

Ha az állampolgárok úgy ítélik meg, hogy a választások eredménye érdemben nem változtat az eliten és az uralkodó közpolitikákon, annak a technokráciához hasonlóan ugyancsak jelentős depolitizáló hatása van. Bár éppen ezt az állampolgári képviselatlenséget emeli a pajzsára a populizmus, ám annak moralizáló és kizáró jellege végső soron ugyanúgy depolitizálja a politikai közösség egy részét (elvitatva a legitim politizálás jogát tőlük a közösség fenyegetettségének érzetére apellálva), mint a technokrata, korrupt vagy autokratikus rezsimek, amelyek így vagy úgy, de szintén kivonják az alternatívák vagy azok hordozóinak jelentős körét a mindenkori választékból. A tipikusan a korrupt struktúrákkal való leszámolást („törvény és rend”) ígérő populista vezetők ráadásul hatalomra kerülve hajlamosak ugyanazt a korrupt és klientisztikus működésmódot folytatni, mint amelyik azt a társadalmi elégedetlenséget szülte, amelyik hatalomra emelte őket. A populizmus így egyszerre tekinthető tünetnek és oknak is a demokratizáció stagnálásában és az autokratizáció folyamatában. Míg azonban Nyugaton a pártrendszerek új kihívói alapvetően a versengő alternatívák kiüresedése (hollowing)¹⁸⁹ következményének tekinthetőek, addig a KKE-térségben a rendszerváltáskor viszonyítási pontnak tekintett, az akkori állapotokhoz képest azonban mára jelentősen megváltozó nyugati liberális demokráciák megkérdőjelezőit takarják.¹⁹⁰

Zárásképpen elmondható, hogy hosszabb történelmi távlatba (*longue durée*) helyezve a folyamatokat több pozitív fejlemény is található. Egyfelől több országban is meglehetősen jól vizsgáztak a demokratikus intézmények a különféle autokratikus kihívások során. Ezt jellemzően a legfőbb politikai szereplők közötti erőegyensúly egészíti ki, még ha emiatt szakadatlan, akár közjogi szintű háborúskodás is folyik, jelentős instabilitást okozva a nagypolitikában. Emellett több ország esetében is erősebbnek mondhatóak a demokratikus hagyományok és a nyugati értékrendszer beágyazottsága, amit a „nemzetközi klubtagságok”, például az euró-zóna-tagság jelentette demokratikus húzóerő¹⁹¹ is kiegészít. Emellett ugyan a demokratikus átmeneteket követően az életszínvonal és

¹⁸⁹ Greskovits 2015.

¹⁹⁰ Cianetti-Dawson–Hanley 2018.

¹⁹¹ Arató–Benedek 2021.

a korrupció nagyobb mobilizáló hatással bír, mint a további demokratizálódás előremozdításának célja, az autokratikus vezetőkkel szemben részben az előbbiek, részben pedig az utóbbiak okán is egyre inkább hajlandónak tűnnek az állampolgárok mozgalmakat indítani és azokban részt venni. Ez már csak azért is fontos, mivel a térség elmúlt három évtizedének tapasztalatai azt mutatják Mečiantól Boriszovig, hogy az újkori autokraták ellen mind inkább szükség van a civil társadalom aktivizálódására, a fiatalság és a professzionális civil szervezetek, valamint a legalább lazán, de mégis taktikailag egységesülő ellenzék együttműködésére, miközben nem árt, ha közben nyugati, demokráciapárti nemzetközi szereplők is támogatják a rendszeralternatíva sikerességét.¹⁹² Persze mindez együttesen sem garancia a sikerre, de ezek nélkül lehetetlennek tűnik a demokraták helyzete.

Egyrészt az autokraták irányította politikai elitek jelentős választói csoportokat, benne a nagyrészt tőlük függő és hozzájuk lojális középosztályt nem csupán kulturálisan (populizmus), hanem gazdasági értelemben is sikeresen ki tudnak elégíteni (vagy legalábbis féken tartani), így azok kritikája a demokratikus visszacsúszás kapcsán meglehetősen korlátozott. Másrészt mégis egyre gyakoribbak a valódi demokratikus elszámoltathatóságot követelő mozgalmak Szlovákiától Románián át Bulgáriáig. Márpedig – fogalmaz Charles Tilly nyomán Antoaneta L. Dimitrova – „a demokrácia alapvetően a demokratikus elveket megvédeni hajlandó széles társadalmi mobilizációtól függ”.¹⁹³ Az utóbbi években nem csupán a kiüresedés jelentette alacsony bizalom és politikai érdeklődés jelenségei a jellemzőek a KKE-térségben, hanem pontosan a demokratikus értékeket és intézményeket megvédeni akaró állampolgárok számának és aktivitásának növekedése.¹⁹⁴ Amennyiben ez a változásban érdekelték megfelelő és kellően taktikus fellépésével, esetleg kedvező nemzetközi támogatással párosul, úgy a siker esélye jelentős. A know-how pedig nem csupán az egymástól előszeretettel ötleteket kölcsönző autokraták számára adott, hiszen a sikeres adaptáció lehetősége a demokraták számára a térség történelmi-politikai folyamatainak ismeretében elvi és gyakorlati szinten is rendelkezésre áll.

---

¹⁹² Bunce–Wolchik 2011.

¹⁹³ Dimitrova 2018. 257.

¹⁹⁴ Ibid.

Felhasznált irodalom

Arató, Krisztina – Benedek, István (2021). Are democratic backsliding and staying out of the Eurozone interconnected? In: Arató, Krisztina – Koller, Boglárka – Pelle, Anita (eds.): *The Political Economy of the Eurozone in Central and Eastern Europe: Why In, Why Out?* London-New York: Routledge, Ch. 4.

<https://doi.org/10.4324/9780429261411>

Bankov, Petar (2020). The Fireman's Ball in Bulgaria? A Comparison Between Sergey Stanishev and Boyko Borisov. In Gherghina S. (ed.) *Party Leaders in Eastern Europe. Personality, Behavior and Consequences.* Palgrave Studies in Political Psychology, Cham: Springer International Publishing, 43-66.

https://doi.org/10.1007/978-3-030-32025-6_3

Bermeo, Nancy (2016). On Democratic Backsliding. *Journal of Democracy*, 27 (1), 5-19.

<https://doi.org/10.1353/jod.2016.0012>

Bertelsmann Stiftung (2020): *BTI 2020 Country Report.* Gütersloh: Bertelsmann Stiftung. <https://www.bti-project.org/en/home.html?&cb=00000> (2021.08.28)

Bieber, Florian (2018). Patterns of competitive authoritarianism in the Western Balkans. *East European Politics*, 34 (3), 337-354.

<https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1490272>

Bochsler, Daniel – Juon, Andreas (2020). Authoritarian footprints in Central and Eastern Europe. *East European Politics*, 36(2), 167-187.

<https://doi.org/10.1080/21599165.2019.1698420>

Bottoni, Stefano (2015). Volt? És hogyan történt? Gondolatok az 1989-es romániai forradalom értelmezéséről. *Hitel*, 28(3): 32-46.

Bozic, Agneza (1992). *The Rhetoric of Slobodan Milosevic and War on the Territory of Yugoslavia.* Master's Theses. Western Michigan University, Kalamazoo, Michigan.

Brückner, Gergely (2020). Dúsgazdag politikusok és menekülő oligarchák véres harca. *Index.hu*, 2020.07.20.

https://index.hu/kulfold/2020/07/20/bolgar_tuntetesek_dusgazdag_politikusok_es_menekulo_oligarchak_veres_harca_a_hatalomert/ (2021.08.28.)

Bunce, Valerie J. – Wolchik, Sharon L. (2011). *Defeating Authoritarian Leaders in Postcommunist Countries*. New York: Cambridge University Press.

<https://doi.org/10.1017/CBO9780511977404>

Carothers, Thomas (2002). The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, 13(1), 5-21.

<https://doi.org/10.1353/jod.2002.0003>

Černič, Jernej Letnar – Avbelj, Matej – Novak, Marko – Valentinčič, Dejan (2019): *Reform of Democracy and the Rule of Law in Slovenia*. New university, Faculty of Government and European Studies. [https://www.nova-uni.si/nova/wp-content/uploads/2019/12/Reform of Democracy and the Rule of Law in Slovenia.pdf](https://www.nova-uni.si/nova/wp-content/uploads/2019/12/Reform_of_Democracy_and_the_Rule_of_Law_in_Slovenia.pdf)

Cholova, Blagovesta – De Waele, Jean-Michel (2014). Populism in Bulgaria. *The Politics of Resentment. Southeastern Europe*, 38(1): 56-86.

<https://doi.org/10.1163/18763332-03801003>

Cianetti, Licia – Hanley, Seán (2021). The End of the Backsliding Paradigm. *Journal of Democracy*, 32(1), 66-80.

<https://doi.org/10.1353/jod.2021.0001>

Cianetti, Licia – James Dawson – Seán Hanley (2018). Rethinking "democratic backsliding" in Central and Eastern Europe – looking beyond Hungary and Poland. *East European Politics*, 34 (3), 243-256.

<https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1491401>

Coppedge et al. (2021): V-Dem [Country-Year/Country-Date] Dataset v11.1. Varieties of Democracy (V-Dem) Project. <https://www.v-dem.net/en/data/data/v-dem-dataset-v111/>

Cristova, Christiana (2010): Populism: The Bulgarian case. *Sociedade e Cultura*, 13(2): 221-232.

<https://doi.org/10.5216/sec.v13i2.13426>

Crowther, William – Suci, Oana-Valentina (2013): Romania. In Berglund, S., Deegan-Krause K., Ekman J. and Knutsen T. (eds.) *The handbook of political change in Eastern Europe*. Third edition. Northampton, MA: Edward Elgar Pub. 369-406.

Čular, Goran (2001): Political Development in Croatia 1990-2000: Fast Transition – Postponed Consolidation. *Politička misao*, 37(5), 30-46.

Cvejic, Slobodan (2016): On inevitability of political clientelism in contemporary Serbia. *Sociologija*, 58(2): 239-252.

<https://doi.org/10.2298/SOC1602239C>

Dimitrova, Antoaneta L. (2018): The uncertain road to sustainable democracy: elite coalitions, citizen protests and the prospects of democracy in Central and Eastern Europe. *East European Politics*, 34 (3), 257-275.

<https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1491840>

Dobek-Ostrowska, Bogusława (2019): Polish Media System in a Comparative Perspective *Media in Politics, Politics in Media. Studies in Communication and Politics*, Vol. 7, Peter Lang.

<https://doi.org/10.3726/b15173>

Dymarski, Mirosław (2016): Serbian political leadership: archetype and modernity. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 51(1): 145-168.

<https://doi.org/10.12775/SDR.2016.EN1.06>

Grbeša, Marijana – Šalaj, Berto (2017): Populism in Croatia: The Curious Case of The Bridge (Most). *Anali*, 14(1), 7-20.

<https://doi.org/10.20901/an.14.01>

Greskovits, Béla (2015): The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe. *Global Policy*, 6(1), 28-37.

<https://doi.org/10.1111/1758-5899.12225>

Gurov, Boris – Zankina, Emilia (2013): Populism and the construction of political charisma. *Problems of Post-Communism*, 60(1): 3-17.

<https://doi.org/10.2753/PPC1075-8216600101>

Haček, Miro – Brezovšek, Marjan – Kukovič, Simona (2013): Slovenian Democratic Evolution and Praxis. Zagreb – Ljubljana: Friedrich-Ebert-Stiftung. <https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/zalozba/slovenian-democratic-evolution-and-praxis.pdf?sfvrsn>

Hanley Seán – Vachudova, Milada Anna (2018). Understanding the illiberal turn: democratic backsliding in the Czech Republic. *East European Politics*, 34 (3), 256-296.

<https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1493457>

Henjak, Andrija – Zakošek, Nenad – Čular, Goran (2013), In Berglund, S., Deegan-Krause K., Ekman J. and Knutsen T. (eds.): *The handbook of*

political change in Eastern Europe. Third edition. Northampton, MA: Edward Elgar Pub. 443-480.

Hloušek, Vít (2015): Two Types of Presidentialization in the Party Politics of Central Eastern Europe. *Italian Political Science Review*, 45(3): 277-299.

<https://doi.org/10.1017/ipo.2015.17>

Joób, Sándor (2018): A korrupcióellenes ügyészség ellen tüntettek Romániában. *Index.hu*, 2018.06.09.

https://index.hu/kulfold/2018/06/09/a_korrupcioellenes_ugyeszseg_ellen_tuntettek_romaniaban/ (2021.08.28.).

Kanev, Dobrin (2013): Parliamentary elections in Bulgaria 2013: How durable are the tendencies of authoritarian populism in a fragile democracy? *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, 16(1): 21-35.

<https://doi.org/10.5771/1435-2869-2013-1-21>

Karasimeonov, Georgi – Lyubenov Milen (2013): Bulgaria. In Berglund, S., Deegan-Krause K., Ekman J. and Knutsen T. (eds.) *The handbook of political change in Eastern Europe*. Third edition. Northampton, MA: Edward Elgar Pub. 407-442.

Kolev, Kiril (2012): Bulgaria. In *Research and Dialogue on Programmatic Parties and Party Systems*. Case Study Reports. IDEA Project.

https://sites.duke.edu/democracylinkage/files/2014/12/3.2.case_.pdf

Kostadinova, Tatiana (2020): Preferential Voting and Party Loyalty: How Bulgarian Voter Respond to Parties' Choices. In Engelbrekt, K. and Kostadinova, P. (2020). *Bulgaria's Democratic Institutions at Thirty. A Balance Sheet*. New York/London: Lexington Books.

Krastev, Ivan – Holmes, Stephen (2018): Explaining Eastern Europe: Imitation and Its Discontents. *Journal of Democracy*, 29(3), 117-128.

<https://doi.org/10.1353/jod.2018.0049>

Krastev, Ivan (2007): The Strange Death of the Liberal Consensus. *Journal of Democracy*, 18(4), 56-63.

Kukec, Marko (2020): Party Leaders in Croatia: Comparing Ivo Sanader and Zoran Milanović. In Gherghina S. (ed.) *Party Leaders in Eastern Europe. Personality, Behavior and Consequences*. Palgrave Studies in Political Psychology, Cham: Springer International Publishing, 67-91.

https://doi.org/10.1007/978-3-030-32025-6_4

Levitt, Barry – Kostadinova, Tatiana (2014): Personalist Parties in the Third Wave of Democratization: A Comparative Analysis of Peru and Bulgaria. *Politics and Policy*, 42(4): 513-547.

<https://doi.org/10.1111/polp.12084>

Losoncz Márk (2020): Slobodan Milošević és az illiberalizmus első tragédiája. *Mérce.hu*, 2020.10.04.

<https://merce.hu/2020/10/04/slobodan-milosevic-es-az-illiberalizmus-also-tragediaja/> (2021.08.28.).

Lührmann, Anna – Staffan I. Lindberg (2019): A third wave of autocratization is here: what is new about it? *Democratization*, 26(7), 1095-1113.

<https://doi.org/10.1080/13510347.2019.1582029>

Magyar Bálint – Madlovics Bálint (2020): *The Anatomy of Post-Communist Regimes. A Conceptual Framework*. Budapest-New York: Central European University Press.

<https://doi.org/10.7829/9789633863701>

Miheljak, Vlado (2006): Slovenia in central Europe. Merely meteorological or a value kinship? In Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York: Routledge, 119-147.

Mikucka-Wójtowicz, Dominika (2019): The Chameleon Nature of Populist Parties. How Recurring Populism is Luring 'the People' of Serbia and Croatia. *Europe-Asia Studies*, 71(3): 450-479.

<https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1590534>

Mungiu-Pippidi, Alina (2006): Romania: fatalistic political cultures revisited. In Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York: Routledge, 308-335.

Ördögh, Tibor (2018): Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszerének összehasonlítása 1990 és 2016 között. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.

Orlović, Slavisa (2008): Parties and the party system of Serbia and European integrations. *Journal of Southern Europe and the Balkans Online*, 10(2): 205- 222.

<https://doi.org/10.1080/14613190802146356>

Orlović, Slavisa (2017): Presidentialization of Parties in Serbia. *Comparative Balkan Politics*, 3(1): 7-29.

OSCE (2020): OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. <https://www.osce.org/elections>

Pârvu, Camil Alexandru (2015): Syndrome or Symptom: Populism and Democratic Malaise in Post-Communist Romania. In Kopecek, Michal – Wcislik, Piotr (eds.) *Thinking through Transition: Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*. Budapest: Central European University Press, 259-274.

Pop-Eleches, Grigore (2008). A party for all seasons: Electoral adaptation of Romanian Communist successor parties. *Communist and Post-Communist Studies*, 41(4): 465-479.

<https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2008.09.004>

Popoiu, Adriana – Mironov-Duret, Gabriella – Șoimu Sebastian – Andrișan, Daniel S. (2012): Political Leaders after the Cold War. The Case of Slobodan Milošević: Toxic vs. Charismatic Leader. *Acta Universitatis Danubius. Relationes Internationales*, 5(1): 74-85.

Raichev, Andrey – Todorov, Antony (2006). Bulgaria: democratic orientations in support of civil society. In Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York: Routledge, 336-354.

Raycheva, Lilia - Peicheva, Dobrinka (2017): Populism in Bulgaria between Politicization of Media and Mediatization of Politics. *Mediatization Studies*, 1(1): 69-81.

<https://doi.org/10.17951/ms.2017.1.69>

Redžić, Ena - Everett, Judas (2020): Cleavages in the Post-Communist Countries of Europe: A Review. *Politics in Central Europe*, 16(1): 231-258.

<https://doi.org/10.2478/pce-2020-0011>

Riporterek Határok Nélkül (2021): 2021 World Press Freedom Index. <https://rsf.org/en/ranking>

Robert, Sata – Karolewski, Ireneusz Pawel (2019): Caesarean politics in Hungary and Poland, *East European Politics*, 36(2): 206-225.

<https://doi.org/10.1080/21599165.2019.1703694>

Rupnik, Jacques (2018). The Crisis of Liberalism. *Journal of Democracy*, 29(3), 24-38.

<https://doi.org/10.1353/jod.2018.0042>

Sata, Robert – Karolewski, Ireneusz Pawel (2020): Caesarean politics in Hungary and Poland. *East European Politics*, 36(3): 206-225.

<https://doi.org/10.1080/21599165.2019.1703694>

Sekelj, Laslo (2000). Parties and Elections: The Federal Republic of Yugoslavia-Change Without Transformation. *Europe-Asia Studies*, 52(1): 57-75.

<https://doi.org/10.1080/09668130098262>

Shekhovtsov, Anton (2016): Is Transition Reversible? The Case of Central Europe. Case studies. London: Legatum Institute.

Siemienska, Renata (2006): Poland: citizens and democratic politics. In Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York: Routledge, 203-234.

Spasojević, Dušan (2019): Transforming populism-From protest vote to ruling ideology: The case of Serbia. In V. Beširević (ed.) *The new politics of decisionism*. The Hague, The Netherlands: Eleven publishing, 125-140.

Spasojević, Dušan (2020): Rising Expectations and Centralizing Power: Party Leaders in Serbia. In Gherghina S. (ed.) *Party Leaders in Eastern Europe. Personality, Behavior and Consequences*. Palgrave Studies in Political Psychology, Cham: Springer International Publishing, 219-240.

https://doi.org/10.1007/978-3-030-32025-6_10

Stanley Ben – Markowski Radosław – Cześnik Mikołaj (2021): Marginalization, not mainstreaming: Explaining the failure of fringe parties in Poland. *Party Politics*. 27(1): 46-57.

<https://doi.org/10.1177/1354068819863616>

Stanley, Ben – Cześnik, Mikołaj (2019): Populism on Poland. In Stockemer, D. (ed.) *Populism Around the World. A Comparative Perspective*. Cham: Springer.

https://doi.org/10.1007/978-3-319-96758-5_5

Stanley, Ben (2013): Bulgaria. In Berglund, S., Deegan-Krause K., Ekman J. and Knutsen T. (eds.) *The handbook of political change in Eastern Europe*. Third edition. Northampton, MA: Edward Elgar Pub. 167-216.

Stanley, Ben (2019): Backsliding Away? The Quality of Democracy in Central and Eastern Europe. *Journal of Contemporary European Research*, 15(4): 344-353.

<https://doi.org/10.30950/jcer.v15i4.1122>

Stanley, Ben (2020): A Comparison of Two Polish Party Leaders: Jarosław Kaczyński and Donald Tusk. In Gherghina S. (ed.) *Party Leaders in Eastern Europe. Personality, Behavior and Consequences*. Palgrave Studies in Political Psychology, Cham: Springer International Publishing, 171-195.

https://doi.org/10.1007/978-3-030-32025-6_8

Szczerbiak, Aleks (2008): The birth of a bi-polar party system or a referendum on a polarizing government? The October 2007 Polish parliamentary election. SEI Working Paper No 100, University of Sussex, Sussex European Institute.

<https://doi.org/10.1080/13523270802267955>

Todorov, Antony (2019): Bulgaria: The Failed Party System Institutionalization. In Lisi M. (ed.) *Party System Change, the European Crisis and the State of Democracy*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.

<https://doi.org/10.4324/9781315147116-3>

Todosijević, Bojan (2013): Serbia. In Berglund, S., Deegan-Krause K., Ekman J. and Knutsen T. (eds.) *The handbook of political change in Eastern Europe*. Third edition. Northampton, MA: Edward Elgar Pub. 523-565.

Tomić, Stefan (2020): A Comparative study: Populism in Bosnia and Herzegovina and Serbia. Master Thesis, University of Salzburg and University of Sarajevo.

Vodovnik, Žiga (2017): Democratisation and New Social Movements. *World Political Science*, 13(1): 1-19.

<https://doi.org/10.1515/wps-2016-0014>

Volintiru, Clara – Gherghina, Sergiu (2020): Party Leaders in Romania: Designated Successors or Tactical Players? In Gherghina S. (ed.) *Party Leaders in Eastern Europe. Personality, Behavior and Consequences*. Palgrave Studies in Political Psychology, Cham: Springer International Publishing, 197-218.

https://doi.org/10.1007/978-3-030-32025-6_9

Weyland, Kurt (2004): Neoliberalism and Democracy in Latin America: A Mixed Record. *Latin American Politics and Society*, 46(1), 135-157.

<https://doi.org/10.1111/j.1548-2456.2004.tb00268.x>

Zajc, Drago (2013): Slovenia. In Berglund, Sten, Ekman, Joakim, Deegan-Krause, Kevin and Terje Knutsen: The Handbook of Political Change in Eastern Europe. 3rd Edition. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 25-290.

<https://doi.org/10.4337/9781782545880.00017>

Zakošek, Nenad (2008): Democratization, State-building and War: The Cases of Serbia and Croatia, *Democratization*, 15(3): 588-610.

<https://doi.org/10.1080/13510340801991130>

Żuk, Piotr (2020): One Leader, One Party, One Truth: Public Television under the Rule of the Populist Right in Poland in the Pre-Election Period in 2019. *Javnost – The Public*, 27(3), 287-307.

<https://doi.org/10.1080/13183222.2020.1794413>

***

Democratization in Central and Eastern Europe (1989–2019) II. Poland, Slovenia, Croatia, Serbia, Bulgaria, Romania

Summary

This two-part study provides a brief overview and comparative analysis of the democratization trends of 11 countries Central and Eastern Europe between 1989 and 2019. The first part deal with Czech Republic, Slovakia, Estonia, Latvia and Lithuania, and the second focuses on Poland, Slovenia, Croatia, Serbia, Romania and Bulgaria, and gives some final comparative remarks. I have not tried in this research to give a detailed analysis of 30 years of the whole region, instead my aim is to provide a short but well-founded summary of the topic, with succinct mini-case studies and to outline the most important regional trends and conclusions. This paper seeks to answer the following research questions: How has the processes of democratization of countries and the region developed since the transitions? How and what types of regimes have emerged in the three decades? What are the main explanatory factors for democratization (autocratization), and what is the role of populism in this regard? Finally, are there common patterns among the cases examined in term of geographical, chronological, regime typological, or other dimensions?